

GREEK CIVILIZATION
THROUGH THE EYES OF
TRAVELLERS AND SCHOLARS



*From the Collection
of
Dimitris Contominas*

Compiled by
LEONORA NAVARI

Preface by
HÉLÈNE AHRWEILER

Historical Introduction by
IOLI VINGOPOULOU

Designed by
KONSTANTINOS SP. STAIKOS

KOTINOS
OAK KNOLL PRESS

2003

The Greek world as seen by Travellers *15th-20th centuries*

Historical Introduction

Travel. Enchanting in both word and practice. A transition from the familiar to the unfamiliar, from the search for something different to the inner journey involved in every transition, from the exciting planet life to the process of storing up its fruits. Travel is an age-old story: a personal adventure, the need for movement, escape, curiosity; it is knowledge, material benefit, an end in itself or the result of necessity, it is an obligation, a way of life. It is the story of a condition that has existed ever since ancient times, whose face and style change, but which always remains the same in essence: the transition from one world to another. From the land of origin to another land, which is new, unknown and therefore attractive.

In the Middle Ages, journeys were undertaken purely for commercial purposes or as pilgrimages to the Holy Sepulchre and other sacred shrines. Gradually, with the first portents of modern times and the major realignments in the balances of the world, new roads opened up for Western European travellers. Political, ideological, religious or personal reasons determined their journey, their route, their observations, their writings, and the expediency of their work.

The material. The term 'travel writing' may be considered to apply to any text recording experience or knowledge, or a vision of a place, bequeathed to us by any traveller or non-traveller, whether or not he visited and stayed in the place in question. The list contains a crowded host of travellers and scholar geographers, cartographers, humanists, diplomats and pilgrims, spies and naturalists, soldiers and sailors, doctors and priests, theoreticians and experts, painters, topographers, architects and engineers, archaeologists, romantic writers, merchants and missionaries, monks, scientists and pirates, prisoners-of-war, men of letters and adventurers.

The travel writings of the 15th-19th century form a rich body of material of value to the study of the modern history of Hellenism, in which eye-witness evidence, as well as theories, visions, and ideologies that conflicted with experience, formed stereotypes which fed back into the travel literature. The multi-faceted nature of the subject, with the subjective views of writers, whether travellers or not, most of whom represented political positions, ideologies with horizons wider than national frontiers, and even the more objective formations of applied science, have determined my

Ο Ελληνικός Κόσμος ιδωμένος από τους Ταξιδιώτες (15ος-αρχές 20ού αι.)

Ιστορικό Σημείωμα

Ταξίδι. Λέξη και πράξη σαγηνευτική. Μία διαδικασία μετάβασης από το «οικείο» στο «ανοίκειο», από την αναζήτηση της διαφορετικότητας ως το εσωτερικό ταξίδι που ενυπάρχει σε κάθε μετακίνηση, από τον συναρπαστικό πλάνητα βίο ως τη διαδικασία αποταμίευσης των καρπών του, το απαραίτητο της μνήμης. Το ταξίδι είναι μια πολύ παλαιά ιστορία. Είναι μια περιπέτεια προσωπική, είναι η ανάγκη για τις μετακινήσεις, η φυγή, η περιέργεια· είναι η γνώση, η υλιστική ωφέλεια, είναι αυτοσκοπός ή αναγκαιότητα, είναι υποχρέωση ή τρόπος ζωής. Είναι η ιστορία μιας κατάστασης που υπάρχει από τα αρχαία χρόνια, που αλλάζει πρόσωπα και ύφος αλλά παραμένει πάντα ίδια στην ουσία: Η μετάβαση από έναν κόσμο σ' έναν άλλο. Από τη γη προέλευσης προς μια άλλη γη, την καινούργια άγνωστη και άρα ελκυστική.

Στον Μεσαίωνα τα ταξίδια ήταν κυρίως απλές εμπορικές μετακινήσεις ή το προσκύνημα στον Άγιο Τάφο και άλλους καθαγιασμένους τόπους. Βαθμιαία, με το πρώτο προμήνυμα των νέων χρόνων και τις μεγάλες ανακατατάξεις στην παγκόσμια ισορροπία, νέοι δρόμοι ανοίγονται για τους δυτικο-ευρωπαίους περιηγητές. Λόγοι πολιτικοί, ιδεολογικοί, θρησκευτικοί ή προσωπικοί καθόρισαν το ταξίδι τους, την πορεία τους, τις παρατηρήσεις τους, τα γραπτά και τη σκοπιμότητα των έργων τους.

Το υλικό. Περιηγητικό κείμενο θεωρούμε οποιοδήποτε κείμενο κληροδότησε κάθε ταξιδιώτη και μη ταξιδιώτη που πέρασε ή όχι, έμεινε ή όχι και κατέθεσε σε γραπτό την εμπειρία του ή τη γνώση του ή το όραμά του, για τον συγκεκριμένο χώρο. Προέκυψε έτσι ένας συνωστισμός από ταξιδιώτες και λόγιους γεωγράφους, χαρτογράφους, νησιολόγους, ουμανιστές, διπλωμάτες και προσκυνητές, κατασκόπους και φυσιοδίφες, στρατιωτικούς και ναυτικούς, ιατρούς και ιερείς, θεωρητικούς και εμπειρογνώμονες, ζωγράφους, τοπιογράφους, αρχιτέκτονες και μηχανικούς, αρχαιολόγους, ρομαντικούς συγγραφείς, εμπόρους και ιεραποστόλους, μοναχούς, επιστήμονες και πειρατές, αιχμαλώτους, λογοτέχνες και τυχοδιώκτες.

Τα περιηγητικά αυτά κείμενα (15ος-19ος αι.) αποτελούν ένα πολύ πλούσιο υλικό για τη νεότερη ιστορία του ελληνισμού, όπου μαρτυρίες από προσωπικές αυτοψίες αλλά και θεωρητικές γνώσεις, οράματα ή ιδεολογίες που συγκρούονταν με εμπειρίες, συνέθεταν στερεότυπα τα οποία και αλληλοτροφοδοτούσαν την περιηγητική γραμματεία. Η πολυεδρικότητα του θέματος με τις υποκειμενικότητες των συγγραφέων, ταξιδιωτών και μη, που τις περισσότερες φορές εκπροσωπούν πολιτικές τοποθετήσεις, ιδεολογίες με ορίζο-

approach to these sources. By separating the subjective from the objective and by reconstitution the actual or imagined reality of places and people of modern history, I reject the use of them simply as sources of information.

The approach. For some time researchers have sought to establish an intellectual approach to travel writing that goes beyond simply quarrying it for information. Given the subjective nature of these sources, the material naturally needs to be studied with some caution and accompanied by full investigation of the validity both of events and of the interpretation given to them by the authors themselves. Distinctions are drawn between accounts deriving from theoretical knowledge and those deriving from personal experience of events. Sometimes instances of copying or plagiarism are encountered. The more remote, less obvious reasons for the visit and the gathering of information are analysed. The self-serving or random testimony. The classification of the material is accompanied by in-depth analysis of the traveller's world. The difference between scholar-traveller and traveller-tourist is defined. We concentrate on the human being-traveller and attempt to establish the difference between him and the later traveller-author. Groupings are made on the basis of the destinations or purposes of travel, and on the basis of the traveller's intellectual or cultural baggage. They are also grouped according to their participation in and influence on the major intellectual and cultural currents of the period to which they belonged or to which they have been assigned.

The Greek world and its perception. When we consider the Greek world through travel writing, it should be made clear first and foremost that we are referring not only to Greeks as people, but also to their geographical space. We are speaking of a spatial reality, of factual evidence (daily life, customs), of subjects that exist in space and aroused their interest (antiquities, monuments), of subjects that develop in space and aroused their interest (political ambitions and expediency, wars). Space, then, people, everything in space, people in space, and also the non-factual of travellers: ideology and how it is expressed, the individual or collective dream, personal myths, perseverance, needs, the existential trend, even when memories, eloquent ruins, forgotten secrets, hidden correspondences are expressed in an artful literary style in a dimension that may even ignore the actual of the Greek world altogether.

Between the European West and the Greeks and the powers that dominated them at different periods and to different geographical extents (Ottoman Turks, Venetians, Genoese, French, British) intervenes an element of communication: the traveller and the product of his journey. The tissue created by the traveller, as needle, and his journey, as thread, combines the individual elements of these worlds at the practical and symbolic level. Even if the discovery/rediscovery of Greece through their travels is now a commonplace. The traveller-subject finds himself confronted with a reality-object different from the one he knows. At first, the perception seems clear enough, but the recording of reality is by no means self-evident. The traveller and later his account are two different aspects of the two or more worlds that meet. Accordingly, the

ντες πλατύτερους από σύνορα κρατών ή ακόμα και αντικειμενικότερα σχήματα επιστημονικών εφαρμογών, καθορίζει και τον τρόπο προσέγγισης των πηγών αυτών. Διαχωρίζοντας το υποκειμενικό από το αντικειμενικό και ανασυνθέτοντας το πραγματικό ή το φανταστικό για χώρους και πρόσωπα της νεότερης ιστορίας, αποποιούμεθα την απλή πληροφορική τους εκμετάλλευση.

Η προσέγγιση. Από καιρό η έρευνα αναζητά, στη λειτουργία της ταξιδιωτικής γραμματείας, τη δημιουργία μιας κάποιας νοοτροπίας και όχι απλώς την όποια πληροφορική της εκμετάλλευση. Δεδομένου βέβαια του υποκειμενικού χαρακτήρα των πηγών αυτών, η μελέτη του υλικού πρέπει να γίνεται με επιφύλαξη και με πλήρη έρευνα για την εγκυρότητα τόσο του γεγονότος όσο και της ερμηνείας στην οποία προβαίνουν οι ίδιοι οι συγγραφείς. Διαχωρίζονται, κατά περίπτωση, οι καταγραφές που προέρχονται από θεωρητικές γνώσεις από εκείνες που προέρχονται από προσωπικές αυτοψίες. Άλλοτε εντοπίζονται οι αντιγραφές και οι λογοκλοπές· αναλύονται οι απώτεροι, μη εμφανείς, λόγοι επίσκεψης και συγκέντρωσης πληροφοριών, ο αυτοσκοπός ακόμη και η τυχαία μαρτυρία. Η κατηγοριοποίηση γίνεται με την «εμβάθυνση» στον κόσμο του περιηγητή. Οριοθετείται η διαφοροποίηση: λόγιος-περιηγητής και περιηγητής-ταξιδιώτης. Εγκύπτουμε στον άνθρωπο-ταξιδιώτη και αναζητούμε διαφοροποιήσεις στον μετέπειτα ταξιδιώτη-συγγραφέα, και οδηγούμαστε σε ομαδοποιήσεις σε σχέση με τους προορισμούς ή τους στόχους ταξιδιού, τις πνευματικές και πολιτιστικές τους αποσκευές, και φυσικά ομαδοποιήσεις έως προς τη συμμετοχή και επήρεια τους στα μεγάλα πνευματικά και πολιτιστικά ρεύματα της εποχής στην οποία ανήκαν ή εντάχθηκαν.

Ο ελληνικός κόσμος και η πρόσληψή του. Όταν σκεφτόμαστε για τον ελληνικό κόσμο μέσα από τα κείμενα των περιηγητών, θα πρέπει πρωτίστως να διευκρινίσουμε ότι αναφερόμαστε μεν στους ανθρώπους αλλά και στον χώρο, τον γεωγραφικό. Μιλάμε για πραγματικότητες στον χώρο, για πραγματολογικά στοιχεία (καθημερινός βίος, έθιμα), για θέματα που βρίσκονται στον χώρο και τους ενδιαφέρουν (αρχαιότητες, μνημεία), για θέματα που εξελίσσονται στον χώρο και τους ενδιαφέρουν (πολιτικές βλέψεις και σκοπιμότητες, πόλεμοι). Ο χώρος λοιπόν, οι άνθρωποι, τα συμβάντα στον χώρο, οι άνθρωποι στον χώρο αλλά και το μη πραγματικό των ταξιδιωτών: η ιδεολογία και πώς αυτή εκφράζεται, το ατομικό ή ομαδικό όραμα, οι προσωπικοί μύθοι, οι εμμονές, οι ανάγκες, η υπαρξιακή κλίση και, τελικά, ακόμα και όταν οι αναμνήσεις, τα εύγλωττα ερείπια, τα ξεχασμένα μυστικά, οι κρυμμένες αντιστοιχίες εκφράζονται με δεξιοτεχνικό λογοτεχνικό ύφος σε μια διάσταση που μπορεί και να αγνοεί ολοκληρωτικά το πραγματικό του ελληνικού κόσμου.

Ανάμεσα στην ευρωπαϊκή δύση και στους Έλληνες και τις κυρίαρχες σε αυτούς δυνάμεις κατά χρονική και γεωγραφική περίπτωση (Οθωμανοί, Βενετοί, Γενουάτες, Γάλλοι, Άγγλοι), μεσολαβεί ένα επικοινωνιακό στοιχείο: ο ταξιδιώτης και το προϊόν του ταξιδιού του. Ο ιστός, που συντίθεται με βελόνα τον ταξιδιώτη και νήμα τη διαδρομή του, συνδέει πραγματικά και συμβολικά τα επιμέρους στοιχεία των κόσμων αυτών. Έτσι και η ανακάλυψη/αποκάλυψη της Ελλάδος μέσα από τις περιηγήσεις αποτελεί πια έναν κοινό τόπο. Ο ταξιδιώτης –υποκείμενο έρχεται αντιμέτωπος με μια άλλη πραγματικότητα –αντικείμενο από αυτή που γνωρίζει. Η πρόσληψη αρχικά φαίνεται ευδιάκριτη, αλλά η καταγραφή της πραγματικότητας δεν είναι αυτονόητη. Ο ταξιδιώτης και αργότερα το χρονικό του είναι δύο διαφορετικές όψεις των δύο ή περισσότερων κόσμων που συναντώνται. Άρα η προσέγγιση των πηγών έχει δύο

approach to the sources has two aspects: analysis of the traveller and analysis of the product of his journey. But which truth did the travellers choose to record or to ignore, to transmit, to embellish, or to distort? The *other*, the 'over there', depends, quite apart from the symbolic, which may be a mirror, and the actual, on what one *considers* to be 'over there', and what one *sees* in the mirror. Sight is thus almost invariably identified with insight.

Travel and 'the Greek tour'. Travel requires theoretical knowledge of the land and the people. Next comes the encounter with knowledge, through the experience of the journey. This is followed by the synthesis of the two, with the requisite documentation. The first component – theoretical knowledge – thus depends on the 'whom' of the traveller; our education helps us to judge his substance both with regard to his attitude to the journey he is undertaking, and, above all, how he defines the events, he 'sees' and perceives or 'doesn't see', and the stance he adopts with regard to them and the comments he makes on them. The second component – personal inspection – depends on the aims for the journey and the experience of it, while the purpose of the journey becomes a guide as to the kind of details he records, the kind of information he himself seeks and writes down. The third component – the synthesis – is again stamped by the environment in which the traveller-author writes, while the date at which his chronicle is published determines the way in which the knowledge and the experience culled from his journey are handed on.

So, the reading of and search for the Greek world through their works demands a critique of the substance of the traveller-author, a critique of his information, a critique of the way in which it is handed down to us. The perception of the land and the people followed the ebb and flow of all the intellectual, political and cultural currents that swept Europeans along in the grand game of history from the 15th to the 20th centuries. For the "western traveller, then, whether actual or a traveller in the imagination, the *Greek tour* was from the very beginning a long journey of the memory. Memory that halted here and there, depending on junctures, motives and interests. Looking upon themselves as heirs to and participants in the Greek spirit, they approach the land with their own personal baggage, their own version of Greece, steeped predominantly in historical memory".

Travel, then, that personal adventure, is also a mirror of the reciprocal relationship between the traveller and the land/people visited. A relationship that was gradually nourished from the 15th to the early 20th century and projected an escalating knowledge that evolved as a chain reaction. At the beginning of the trend for foreign travel, the traveller himself created dim islands of reality relating to the land and people, for, simply put, "he looks but does not see." He still cannot see anything beyond what he carries inside him (16th-early 17th c.). Gradually, western man began to approach both the past and the new with greater sensitivity and knowledge. Objectives and directions were clarified through various processes and experience was enriched beyond expectation (late 17th-18th c.). Unprecedented experiences and an unexpected enrichment

όψεις: την ανάλυση του περιηγητή και την ανάλυση του προϊόντος του ταξιδιού του. Ποια όμως αλήθεια επέλεξαν οι ταξιδιώτες να αποτυπωθεί ή να αγνοηθεί, να μεταδοθεί, να εξωραϊσθεί ή να παραποιηθεί; Ο άλλος, το απέναντι, πέρα από το συμβολικό που μπορεί να είναι ένας καθρέπτης και το πραγματικό γήινο, εξαρτάται από τι θεωρεί κανείς απέναντι και τι θεωρεί κανείς στον καθρέπτη. Έτσι η όραση ταυτίζεται σχεδόν πάντα με την ενόραση.

Το ταξίδι και το «ελληνικό ταξίδι». Ένα ταξίδι απαιτεί θεωρητική γνώση του χώρου και των ανθρώπων. Έπεται η συνάντηση της γνώσης με την εμπειρία του ταξιδιού. Ακολουθεί η σύνθεση των δύο με τις ανάλογες τεκμηριώσεις. Έτσι το πρώτο σκέλος – η θεωρητική γνώση – εξαρτάται από το «ποιόν» του ταξιδιώτη και η παιδεία του καθενός βοηθάει να κρίνουμε την υπόστασή του, τόσο απέναντι στη στάση του για το ταξίδι που επιχείρησε, όσο και τον τρόπο που «βλέπει» τα γεγονότα και προσλαμβάνει ή και «δεν βλέπει», καθώς και τον τρόπο που τοποθετείται ο ίδιος απέναντι σ' αυτά και τα σχολιάζει. Το δεύτερο – η αυτοψία – εξαρτάται από τους λόγους ταξιδιού και τις εμπειρίες που βιώνει, ενώ σκοπός του ταξιδιού γίνεται η κατευθυντήριος ως προς το είδος των στοιχείων που καταγράφει, ως προς την πληροφόρηση που ο ίδιος αναζητά και προσγράφει. Το τρίτο – η σύνθεση – σηματοδοτείται πάλι από τον περιβάλλοντα χώρο όπου ο ταξιδιώτης-συγγραφέας συγγράφει και η χρονολογία έκδοσης του χρονικού καθορίζει τον τρόπο παράδοσης της γνώσης αυτής και της αποκτημένης από το ταξίδι εμπειρίας.

Έτσι η ανάγνωση και η αναζήτηση του ελληνικού κόσμου μέσα από τα έργα αυτά απαιτεί κριτική της υπόστασης του ταξιδιώτη-συγγραφέα, κριτική των πληροφοριών, κριτική του τρόπου που μας παραδίδονται. Η πρόσληψη λοιπόν του χώρου και των ανθρώπων ακολούθησε πιστά το παλιρροϊκό κύμα όλων των πνευματικών, πολιτικών και πολιτιστικών ρευμάτων που στη διάρκεια του 15ου έως τον 20ό αιώνα παρέσυραν τους Ευρωπαίους στο μεγάλο παιχνίδι της Ιστορίας. Για τον «δυτικό λοιπόν ταξιδιώτη πραγματικό ή της φαντασίας, το ελληνικό ταξίδι στάθηκε από την αρχή ένα μακρύ ταξίδι της μνήμης. Μνήμη που στάθμευε κάθε φορά ανάλογα τις συγκυρίες, τα κίνητρα και τα ενδιαφέροντα. Θεωρώντας εαυτούς κληρονόμους και συμμετόχους του ελληνικού πνεύματος προσεγγίζουν τον χώρο με προσωπική τους αποσκευή, τη δική τους κάθε φορά Ελλάδα, κατ' εξοχήν βυθισμένη στην ιστορική μνήμη».

Το ταξίδι, λοιπόν, αυτή η προσωπική περιπέτεια, είναι και κάτοπτρο της αμφίδρομης σχέσης ταξιδιώτη και επισκεπτόμενου τόπου/πληθυσμού. Σχέση που τροφοδοτήθηκε βαθμιαία από τον 15ο ως τις αρχές του 20ού αι. και προβάλλει μία κλιμακωτή γνώση η οποία καλλιεργήθηκε σαν αλυσιδωτή αντίδραση. Στην αρχή του περιηγητικού ρεύματος ο ταξιδιώτης συνθέτει για τον τόπο και τον λαό αμυδρές νησίδες πραγματικότητας, γιατί απλά «κυττά αλλά δεν βλέπει». Δεν μπορεί ακόμα να δει κάτι πέρα από αυτό που φέρει μέσα του (16ος - αρχές 17ου αι.). Βαθμιαία ο δυτικός άνθρωπος αντιμετωπίζει με περισσότερη ευαισθησία και γνώση το παρελθόν αλλά και το καινούργιο. Μέσα από ποικίλες διεργασίες αποσαφηνίζονται οι κατευθύνσεις, οι στόχοι και η εμπειρία εμπλουτίζεται πέρα από τα προσδοκώμενα (τέλος 17ου-18ος αι.). Υπεισέρχονται βέβαια και πρωτόγνωρες εμπειρίες και ένας ανέλπιστος εμπλουτισμός είτε στο ιδεολογικό επίπεδο, είτε στο πραγματιστικό (18ος αι.). Με την είσοδο όμως του 19ου αιώνα «κάτι τους ξεπερνά»: η ποικιλία και το πλήθος των ανθρώπων, των καταστάσεων, των γεγονότων και των ιδεών που κινούνται και μετακινούνται,

intrude, either at the ideological or the pragmatic level (18th c.). With the advent of the 19th century, however, "something overtakes them": the variety and numbers of people, situations, events and ideas that move and are transported, meet and are exchanged, are evidence that the increasing intensity and breadth of the current to Greece does not simply mean traveller-author and the theoretical-historical past of the Greeks, or their monumental present. From the 19th century on, the traveller-author also met his public: the predominantly human dynamic, while at the same time the transformation of the journey into written form expressed in a uniquely charming manner the eternal conflict between the objective and the subjective.

The naïvety of the early. From as early as the Middle Ages, journeys were embarked upon that brought wealth, power or even immortality of the soul, for the pilgrimage to the Holy Sepulchre was an obligation for all Christians. The spirit of renewal that enraptured Europe from the 15th century, interwoven with the revival of Classical studies, created a fertile climate in which to review and study the ancient Greek world. The dialogue between the West and Greece had begun.

Interest in the ancient Greek world began and ended for the 15th century with Ciriaco Pizzecolli Anconitano, that "meteorite" of ancient scholarship. An isolated instance of a traveller, more a travelling humanist, despite all his mainly commercial activity, this pioneering, inspired, perceptive 'collector of ancient inscriptions' made many visits to greek space and bequeathed a six-volume ms. account of his travels in Latin, which was burned in 1514, though fragments of it that had already been copied were later published.

The Greek archipelago entered the sphere of literature and the geographical spirit through the pioneering work, that was destined to serve as a model, of the restless Florentine monk Chr. Buondelmonti, who travelled amongst the islands for many years meticulously collecting information and gleaning material from ancient Greek and Latin authors. His manuscript was composed about 1420 and enjoyed an unprecedented dissemination, since it was to be regurgitated, used unmodified, enriched and recycled over the following centuries.

The fragmentary picture. In the 16th century, the great discoveries, the spread of the printing press, and humanism changed the face of the inhabited world and brought a fresh breath to society and the intellectual world. The new political-economic balance between East and West, both in the diplomatic field and in the struggle for commercial which went along with the religious reforms, swept along to the East the first significant current of travellers, which gradually disentangled itself from its intellectual relationship with the Greeks and became more or less embroiled in their ordinary life.

In the early centuries of foreign travel, the term Greek included all the Orthodox Christians of the East (Greeks, Serbs, Bulgarians, Orthodox Arabs, etc.) in the eyes of the travellers. In the European languages, the Latin name for the Greeks distinguished them from the ancient Greeks and identified them with the Christians of the East. The travellers, exponents of the ideas of a different Christian reality, perceived and com-

συναντώνται και ανταλλάσσουν, πιστοποιούν ότι η αυξανόμενη ένταση και το εύρος του ρεύματος προς τον ελλαδικό χώρο, δεν σήμαινε μόνο περιηγητής-συγγραφέας και το θεωρητικό-ιστορικό παρελθόν του Έλληνα ή το μνημειακό παρόν του. Από τον 19ο αι. και μετά συναντώνται ο περιηγητής-συγγραφέας και το κοινό του: το κατ' εξοχήν ανθρώπινο δυναμικό, ενώ ταυτόχρονα η μετουσίωση του ταξιδιού σε κείμενο εκφράζει με μοναδικά γοπτευτικό τρόπο την αιώνια σύγκρουση του αντικειμενικού με το υποκειμενικό.

Η απλοϊκότητα του πρώιμου. Από τον Μεσαίωνα ήδη αποφασίζονταν ταξίδια που απέφεραν πλούτη, δύναμη ή ακόμα και την αθανασία της ψυχής, αφού το προσκύνημα στον Άγιο Τάφο σήμαινε το ύψιστο χρέος κάθε χριστιανού. Από τον 15ο αι. το πνεύμα της ανανέωσης που συνεπήρε την Ευρώπη, συνυφασμένο με την αναβίωση των κλασικών σπουδών, δημιούργησε ένα κλίμα γόνιμο για την αναθεώρηση και μελέτη της ελληνικής αρχαιότητας. Ο διάλογος της Δύσης με την Ελλάδα είχε ξεκινήσει.

Με τον Ciriaco Pizzecolli Anconitano, μετεωρίτη της αρχαιολατρίας, αρχίζει και τελειώνει περιοδικά για τον 15ο αιώνα η αρχαιολόγηση του ελληνικού κόσμου. Ιδιαίτερη περίπτωση ταξιδιώτη, περιοδεύοντα ουμανιστή περισσότερο, παρ' όλη την εμπορική κυρίως δραστηριότητά του ο πρωτοπόρος, εμπνευσμένος και διορατικός αυτός «συλλέκτης αρχαίων επιγραφών» με πολλαπλά ταξίδια στον ελλαδικό χώρο κατέθεσε ένα εξάτομο χειρόγραφο οδοιπορικό έργο στα λατινικά που κάπκε το 1514, ενώ αποσπασμάτα που είχαν ήδη αντιγραφεί δημοσιεύτηκαν στη συνέχεια.

Ο νησιωτικός ελληνικός κόσμος ελαύνει στον χώρο της λογισσύνης και του γεωγραφικού πνεύματος μέσα από το πρωτοπόρο έργο, που έμελλε να γίνει και πρότυπο, του ανήσυχου Φλωρεντίνου μοναχού Cr. Buondelmonti, ο οποίος περιηγήθηκε για πολλά χρόνια το Αρχιπέλαγος, συγκέντρωσε επιμελώς πληροφορίες, αλλά και ανέσυρε υλικό από αρχαίους και λατίνους συγγραφείς. Το χειρόγραφο αυτό έργο συντάχθηκε περί το 1420 και γνώρισε μια πρωτοφανή διάδοση, καθώς έμελλε, κυριολεκτικά, να «αναμασπηθεί», να χρησιμοποιηθεί αυτούσιο, να εμπλουτισθεί αλλά και να ανακυκλωθεί καθ' όλη τη διάρκεια των επόμενων αιώνων.

Η αποσπασματική εικόνα. Τον 16ο αιώνα οι μεγάλες ανακαλύψεις, η διάδοση της τυπογραφίας και ο ουμανισμός άλλαξαν το πρόσωπο της οικουμένης και επέφεραν μία νέα πνοή στην κοινωνία και στον πνευματικό κόσμο. Η νέα πολιτικο-οικονομική ισορροπία σε Ανατολή και Δύση, τόσο στο διπλωματικό τοπίο, όσο και στις διεκδικήσεις για τα εμπορικά προνόμια, ταυτόχρονα με τις θρησκευτικές μεταρρυθμίσεις «έσυραν» προς την Ανατολή το πρώτο σημαντικό ρεύμα ταξιδιωτών, το οποίο σταδιακά απεμπλέκεται από τη διανοητική σχέση που είχε με τους Έλληνες και εμπλέκεται λίγο ως πολύ στα κοινά περί του βίου των.

Τους πρώιμους αιώνες του περιηγητισμού, ο όρος Έλληνας, για τους Ευρωπαίους ταξιδιώτες, περιελάμβανε όλους τους χριστιανούς ορθόδοξους της Ανατολής (Έλληνες, Σέρβους, Βούλγαρους, Άραβες ορθόδοξους κλπ.). Στις ευρωπαϊκές γλώσσες η λατινική ονομασία των Ελλήνων τους διαχωρίζει από τους αρχαίους και τους ταυτίζει με τους χριστιανούς της Ανατολής. Οι περιηγητές, φορείς ιδεών μιας άλλης χριστιανικής πραγματικότητας, αντιλαμβάνονται και σχολιάζουν, εντάσσοντας σε γενικά κεφάλαια περί «πθών και εθίμων των λαών της Ανατολής», τις αποκλίσεις από το χριστιανικό δόγμα, το εθιμικό δίκαιο και τα λατρευτικά των Ελλήνων ήθη. Οι Έλληνες-Ορθόδοξοι θεωρούνται «άπι-

mented on deviations from the Christian dogma, common law, and religious habits of the Greeks in general chapters dealing with 'the customs of the peoples of the East'. The Greek Orthodox were in their eyes 'schismatic infidels' who had departed from the proper, '*orthodoxe catholique*' faith, and who therefore suffered subjugation, debasement, abandonment, etc., and they contrasted them with the ancient Greeks or even, more generally, with the brilliance of the ancient Greek civilisation. They looked upon them with pity and sympathy as poor slaves, in a wretched condition, with all their rights infringed upon only on Ottoman territory!

With a fragmentary, deficient picture, they recorded the behaviour of Greek women and their dress preferences (N. Nicolay, J. Palerne). In Constantinople, they brought to the learned public the Byzantine monuments (P. Gilles), the active involvement of Greek merchants, and the notable hospitality extended to them by figures in the circle of the Ecumenical Patriarchate (Ph. du Fresne-Canaye, St. Gerlach). In the islands of the Archipelago, their comments on the inhabitants were simple impressions and naïve opinions occasioned by fortuitous events (J. le Saige, G. Giraudet, S. Kiechel, J. Zuallardo). They vented their rage – the Catholics – on the clergy and deluded themselves, persisting in their extreme theoretical positions (A. Thevet), while others – the reformers – dwelt determinedly on the rapprochement of the two creeds (S. Schweigger). Those of these journeys that remained unpublished until the 19th-20th c. do not contain unfavourable criticisms, but only comments occasioned by chance encounters between the foreigners and Greeks (H. Derschwam). By contrast, the works that were included in the competitive publishing programmes of their time invariably contain opinions that do not represent assessments made on the basis of personal experience, but are criticisms that reflect the perceptions of the period and the intellectual environment from which they come (O.G. Busbecq).

The 16th-century travellers voyaged or journeyed blinkered by their intellectual cargo and the aim of their travel. They thus saw through the filter of their desire to know the Ottoman empire and to discharge their Christian debt. They formed no opinion of the Greeks beyond those that arose from their theoretical knowledge, with the exception of Pierre Belon (1553). He travelled with the passion of the humanist naturalist who abandons the theoretical environment of knowledge, puts on the garb of the *aventurier* and fanatically parades his scientific, inveterate way of thought and life. He was, on the one hand, the first who ventured to decipher, albeit not consciously, an entire world – the Greek – to separate it from the fairytale of ancient Greece, from the shelter of foreign domination, and from the fanatical religious prejudices of his contemporaries; on the other hand he was the harbinger of the very large group of later travellers who were to inundate Greece and compile the corpus of writings that became extremely valuable sources for many subjects connected with modern Hellenism.

Anxiety and discovery. The 17th century was the century of the final turbulent Turko-Venetian wars – twenty-five years' siege and fall of Crete (1669) – resulting in a fresh overturning of the balance of power in the carrying trade – with the discovery

στοι σχισματικοί» που απομακρύνθηκαν από την ορθή πίστη, την «orthodoxe catholique», και γι' αυτό υφίστανται υποταγή, εξαθλίωση, ερήμωση κλπ.: έτσι οι περιηγητές τους συγκρίνουν με τους αρχαίους Έλληνες ή ακόμα, συνολικότερα, με τη λαμπρότητα του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού. Τους βλέπουν όμως και με οίκτο και συμπάθεια, φτωχούς και σε άθλια κατάσταση, σκλάβους και με όλα τα δικαιώματά τους να έχουν καταπατηθεί μόνο στα οθωμανικά εδάφη !

Με αποσπασματική και ελλιπή εικόνα μνημονεύουν τις συμπεριφορές των Ελληνίδων γυναικών και τις ενδυματολογικές προτιμήσεις τους (N. Nicolay, J. Palerne). Στην Κωνσταντινούπολη, αναζητούν και κοινοποιούν στους λογίους της Δύσης τα βυζαντινά μνημεία (P. Gilles), την ενεργό συμμετοχή των Ελλήνων εμπόρων, ενώ αναφέρονται και στις αξιοσημείωτες φιλοξενίες που έτυχαν από προσωπικότητες του περιβάλλοντος χώρου του Οικουμενικού Πατριαρχείου (Ph. Du Fresne-Canaye, St. Gerlach). Σε νησιά του Αρχιπελάγους τα σχόλια για τους πληθυσμούς αποτελούν απλούς εντυπωσιασμούς και αφέλεις γνώμες που προκύπτουν από τυχαία συμβάντα (J. Le Saige, G. Giraudet, S. Kiechel, J. Zuallardo). Πνέουν μένεα –οι καθολικοί– εναντίον του κλήρου και εθελουφλούν εμμένοντας στις ακραίες θεωρητικές τους τοποθετήσεις (A. Thevet), ενώ άλλοι –οι μεταρρυθμιστές– εντρυφούν στην προσέγγιση των δύο δογμάτων (S. Swcheigger). Όσα από αυτά τα ταξίδια έμειναν ανέκδοτα ως τον 19ο-20ό αι. δεν περιέχουν δυσμενείς κριτικές, αλλά μόνο σχόλια που απορρέουν από το συμπτωματικό ή συνάντησης των ξένων με τους Έλληνες (H. Derschwam). Αντιθέτως, τα έργα που εντάχθηκαν στον εκδοτικό ανταγωνισμό της εποχής τους περιλαμβάνουν πάντα γνώμες που δεν αντιπροσωπεύουν εκτιμήσεις από προσωπικές εμπειρίες, αλλά κριτικές που αντικατοπτρίζουν τις αντιλήψεις της εποχής και τον πνευματικό περίγυρο απ' όπου προέρχονται (O.G. Busbecq).

Οι ταξιδιώτες του 16ου αιώνα περιπλέουν ή οδοιπορούν με παρωπίδες το πνευματικό τους φορτίο και τον στόχο της πορείας τους: βλέπουν μόνο διά μέσου της επιθυμίας τους να γνωρίσουν την Οθωμανική Αυτοκρατορία και να εκπληρώσουν το χριστιανικό τους χρέος. Δεν συγκροτούν άποψη για τους Έλληνες πέρα από αυτή που αναδύεται ήδη από τις θεωρητικές τους γνώσεις. Εξάιρεση αποτελεί ο Pierre Belon (1553). Οδοιπόρησε με το πάθος του ουμανιστή φυσιοδίφη που εγκαταλείπει τον θεωρητικό περίγυρο της γνώσης, ενδύεται το ρούχο του *aventurier* και περιφέρει φανατικά τον επιστημονικό και μαυιώδη τρόπο σκέψης και ζωής. Έγινε αφενός ο πρώτος που αποτόλμησε να αποκρυπτογραφήσει, όχι όμως συνειδητά, έναν ολόκληρο κόσμο –τον ελληνικό, να τον αποσπάσει, από την αρχαιοελληνική του παραμυθολογία, από τη σκέπη των ξένων κυριαρχιών αλλά και από τις φανατικές θρησκευτικές προκαταλήψεις των συγχρόνων του– και αφετέρου ο προάγγελος της μεγαλύτερης ομάδας των μετέπειτα ταξιδιωτών που θα κατακλύσουν τον ελληνικό χώρο και θα συγκροτήσουν το *corpus* των έργων που έγιναν πολυτιμώτατα για πολλαπλά θέματα του νεότερου ελληνισμού.

Η αδημονία και η ανακάλυψη. Ο 17ος είναι ο αιώνας με τους ταραχώδεις τελευταίους Βενετοτουρκικούς πολέμους –εικοσιπενταετής πολιορκία και πτώση της Κρήτης (1669)– με τη νέα ανατροπή στην ισορροπία των δυνάμεων για τη διακίνηση του εμπορίου –με την ανακάλυψη του δρόμου της Καλής Ελπίδας από τους Πορτογάλους και την απευθείας προμήθεια των Ευρωπαίων σε αγαθά πολυτελείας της Ανατολής χωρίς τη μεσολάβηση των μου-

of the Cape of Good Hope by the Portuguese, and the direct procurement by the Europeans of luxury goods from the Orient, dispensing with the intervention of the Moslems; the century of the birth of archaeology, during which pilgrims to the Holy Land and emissaries to Constantinople were transformed mainly into merchants and 'pilgrims of knowledge': experienced observers who gradually penetrated Greece (J.B. Tavernier, H. Chardin, H. Thevenot), signalling a more systematic form of travel in which local observations were combined with a healthy criticism of the ancient texts. Another factor that determined the presence and movement of foreigners in Greece was the permanent settlement here of missionaries – Jesuits in Athens in 1645 – and Capuchin monks, who facilitated communication, assembled information of an archaeological nature and devoted themselves to the struggle to convert the Greek population. The dynamic penetration of the Eastern Mediterranean by British travellers in the 17th century was due partly to the tardy (compared with other countries) establishment of a British embassy in Constantinople at the end of the 16th century, and, of course, to the foundation of the Levant Company. The stream of merchants now travelled in the islands, gradually also entering their hinterland (B. Randolph, C. de Bruyn).

The 17th-century writings constitute the long transitional period that takes us from the pilgrimages and diplomatic reports that dominated the 16th century to the systematic scientism of the 18th century, when the traveller's eye became more penetrating and interpretative. They still hovered on the fringes of geography, history and the autobiographical travel journal, with a fluid and contradictory character – an anxious desire to transmit knowledge – geographical, anthropological, original, unique – which, precisely because it could not easily be cross-checked, degenerated into the repetition of an unchanged and unchecked picture of the countries visited, as a guarantee of their authenticity. The writings of the last twenty-five years of the century, however, attest unequivocally to the new demands of the readers. The traveller-writer not only persists in giving a descriptive account of countries, but is distinguished by a logical, critical and systematic way of thought, and strives by all means possible – drawings, visual arts – to guarantee the validity of his information. G.J. Grelot (1680), who was the first to draw plans of Aghia Sophia in Constantinople – the crowning glory of Byzantine artistic and religious expression which, like the Parthenon, condensed the spiritual and intellectual expression of the period in an architectural masterpiece – commented that he had brought back to Louis XIV "drawings, instead of pearls and diamonds".

Amongst the important representatives of the British presence in the Eastern Mediterranean in the 16th century were P. Rycaut, consul in Smyrna for sixteen years, who wrote, in addition to his famous history of the Ottoman empire, an essay on the Greek Church, and the English cleric and Hellenist J. Covell, who composed a treatise on Orthodox doctrine and a travel chronicle containing many strands of meaning, in which knowledge of the situation went hand in hand with a new, rationalist interpretation.

σουλμάνων· είναι και ο αιώνας της γέννησης της αρχαιολογίας, κατά τη διάρκεια του οποίου οι προσκυνητές των Αγίων Τόπων και οι απεσταλμένοι στην Πόλη μεταστρέφονται κυρίως σε εμπόρους και «προσκυνητές της γνώσης», εμπειρικούς παρατηρητές που διεισδύουν βαθμιαία στον ελληνικό κορμό (J. B. Tavernier, J. Chardin, J. Thevenot) σηματοδοτώντας τη συστηματικότερη περιήγηση, όπου συνδυάζονται οι επιτόπιες παρατηρήσεις με τη συνακόλουθη κριτική των αρχαίων κειμένων. Ένας άλλος παράγοντας που καθόρισε την παρουσία και διακίνηση των ξένων στον ελλαδικό χώρο είναι η εγκατάσταση ιεραποστολών – οι ιησούτες στην Αθήνα το 1645– και καπουτσίνων που διευκόλυναν την επικοινωνία, συγκέντρωναν πληροφορίες αρχαιολογικού περιεχομένου και είχαν αποδοθεί στον αγώνα προσπλυσμού των ελληνικών πληθυσμών. Η δυναμική εισβολή των Άγγλων περιηγητών του 17ου αιώνα στην Ανατολική Μεσόγειο οφείλεται αφενός στην καθυστερημένη, σε σχέση με τις άλλες χώρες, εγκαθίδρυση πρεσβείας στην Κωνσταντινούπολη στο τέλος του 16ου αι. και φυσικά στην ίδρυση της Levant Company. Το ρεύμα εμπόρων περιηγείται πλέον τα νήσια εισχωρώντας σιγά σιγά και προς την ενδοχώρα (B. Randolph, C. de Bruyn).

Τα κείμενα του 17ου αι. αποτελούν τη μακρά μεταβατική περίοδο που οδηγεί από τον προσκυνηματικό χαρακτήρα και τις διπλωματικές εκθέσεις που κυριαρχούσαν τον 16ο αι. προς τον επιστημονισμό και τη συστηματικότητα του 18ου αι., με το βλέμμα του περιηγητή να γίνεται περισσότερο διεισδυτικό και ερμηνευτικό. Μετεωρίζονται πάντα στις παρυφές της γεωγραφίας, της ιστορίας αλλά και του αυτοβιογραφικού ταξιδιωτικού χρονικού με ρευστό και αντιφατικό χαρακτήρα μεταξύ μιας αγωνιώδους επιθυμίας μετάδοσης γνώσης – γεωγραφικής ανθρωπολογικής, πρωτότυπης, μοναδικής– η οποία ακριβώς επειδή δεν είναι εύκολο να διασταυρωθεί μετακυλά στην επανάληψη μιας αναλλοίωτης και ανεξέλικτης εικόνας των επισκεπτόμενων χώρων ως εγγύηση αυθεντικότητας. Τα κείμενα όμως της τελευταίας εικοσιπενταετίας του αιώνα πιστοποιούν ανεπιφύλακτα τις νέες αναγνωστικές απαιτήσεις. Ο περιηγητής-συγγραφέας δεν στέκεται μόνο στην παρατακτική περιγραφή χώρων, αλλά τον διακρίνει λογικός, κριτικός και συστηματικός τρόπος σκέψης, ενώ μοχθεί με όλα τα μέσα –σχεδιαστικά, εικαστικά– για την εγκυρότητα των πληροφοριών του. Όπως σημείωσε ο G. J. Grelot (1680), που πρώτος σχεδίασε την Αγία Σοφία στην Κωνσταντινούπολη –την κορωνίδα της βυζαντινής καλλιτεχνικής και λατρευτικής έκφρασης που συμπυκνώνει, όπως και ο Παρθενώνας, στο αρχιτεκτονικό μεγαλούργημα την πνευματική έκφραση της εποχής– «φέρνω, στον Λουδοβίκο 14ο, σχέδια, αντί πέρλες και διαμάντια».

Σημαντικές προσωπικότητες της αγγλικής παρουσίας στην Ανατολική Μεσόγειο υπήρξαν ο επί 16 χρόνια πρόξενος στη Σμύρνη P. Ricaut, που συνέταξε εκτός από την περίφημη ιστορία του Οθωμανικού κράτους και δοκίμιο για την Ελληνική Εκκλησία, και ο ισότονος Άγγλος κληρικός και ελληνιστής J. Covel, που συνέθεσε πραγματεία για το ορθόδοξο δόγμα αλλά και ταξιδιωτικό χρονικό με πολυσημία στην ανάγνωσή του, όπου η γνώση των καταστάσεων συμβαδίζει με τη νέα ερμηνεία: τον ορθολογισμό.

Ως τον 17ο αιώνα η Αθήνα παρέμεινε ένας αχνός χώρος περισσότερο ζωντανός στη σκέψη των λογίων της Δύσης, που από την Αναγέννηση και μετά επιδόθηκαν περισσότερο στην αρχαία ελληνική γραμματεία, φιλοσοφία και αργότερα αρχαιο-ρωμαϊκή τέχνη. Γύρω στα 1674-75 η πόλη των Αθηνών εισέρχεται αιφνιδιαστικά στην ευρωπαϊκή συνείδηση με τα πρώτα λεπτομερειακά τοπογραφικά σχεδιαγράμματα της πόλης και με το ολοένα αυ-

Down to the 17th century, Athens continued to be a hazy place, more alive in the thought of the scholars of the West who, from the Renaissance onwards, turned more to ancient Greek literature, philosophy and later Greco-Roman art. About 1674-75, the city of Athens suddenly entered European awareness through the first detailed topographical plans of the city and through an increasing interest fed by related publications. A group of travellers, scholars, writers, Jesuits, historians and consuls (P. Babin, J. Spon, G. Wheeler, A. Guillet, R. de Dreux, G. Nointel) became involved in debate and recording and specified the new definitive symbolic link between Athens and Europe and the "new imperious attitude" of the latter to "the Greek historical and geographical space", which was not completely divorced from contemporary reality.

The bombardment of the Parthenon in 1687 during campaign against the Turks by the Venetian Morosini; the measured drawings of the monuments by the travellers who brought the neoclassical style to Europe; the 'rescue' of sculptures from possible acts of vandalism by the Turks; and the systematic recording, measuring and study of antiquities are some of the most important chapters in the modern history of Athens, which were to determine the city's future. The elevation of the city both at the symbolic level and in practical terms into an archaeological site of the greatest interest attracted hundreds of visitors over the following centuries: experts and specialists, writers and painters, romantics and politicians, on a pilgrimage mainly to the Acropolis and its monuments but also to other sites of archaeological interest. At the same time, the forming of remarkable collections of ancient objects from this land of light, mainly by private individuals – many of which ultimately came into the possession of the great museums of the European cities – was a phenomenon that formed part of the general spirit of the retrieval of the ancient Greek past. From the beginning of the 17th century, it assumed the dimensions of a social phenomenon, an epidemic of 'antiquity hunting', with the 'end' of the Classical ideal as a model for the new philosophical view of the world 'justifying' the means – the acquisition of the artefacts.

The tradition of including learned geographical-historical writings in the travel literature culminated towards the end of the 17th century in the mapping activities of the Venetians, due in the main to V.M. Coronelli, the founder of the Geographical Academy. The measured drawings that appeared in his books, of ports, fortified sites and coastlines in areas where the *Serenissima Repubblica* had established its presence after its long wars with the Sublime Porte, served for many years as models that were reproduced and saw several later editions, and not only in Italy. These modern texts, that accompanied the entire drawing output of the Academy, mostly scholar and displaying superiority and disdain, incorporate a liberal, obscure blend of details about the lands and the peoples: mythology, contemporary geographical or demographic factors, literary narratives, in a style thoroughly versed at this period. Henceforth these drawings accompanied many further editions or translations of Coronelli's work, and also illustrated later traveller's chronicles, historical writing and even books on geography. At the same period and down to the middle of the 18th century, the Flemish

ξανόμενο ενδιαφέρον που αλληλοτροφοδοτείται με σχετικές δημοσιεύσεις. Μια ομάδα από περιηγητές, επιστήμονες, συγγραφείς, ιησούιτες, ιστοριογράφους και πρόξενους (P. Babin, J. Spon, G. Wheeler, A. Guillet, R. de Dreux, G. Nointel), εμπλέκονται σε συζητήσεις και καταγραφές και προδιαγράφουν τον νέο καθοριστικό συμβολικό δεσμό Αθήνας-Ευρώπης αλλά και τη «νέα ηγεμονική πρόσληψη» της τελευταίας με τον «ελληνικό ιστορικό και γεωγραφικό χώρο», που δεν είναι άμοιρος και της σύγχρονης του πραγματικότητας.

Ο βομβαρδισμός του Παρθενώνα το 1687, κατά τη διάρκεια της επιχείρησης εναντίον των Τούρκων του Βενετού Morosini, οι σχεδιαστικές αποτυπώσεις των μνημείων από τους ταξιδιώτες που έφεραν στην Ευρώπη το νεοκλασικό ύφος, η «διάσωση» γλυπτών από τυχόν βανδαλισμούς εκ μέρους των Τούρκων αλλά και η συστηματική καταγραφή, μέτρηση και ενασχόληση με τις αρχαιότητες, είναι μερικά από τα σημαντικότερα κεφάλαια στην σύγχρονη ιστορία της Αθήνας, που έμελλε να καθορίσουν και το μέλλον της. Η ανάδειξη της πόλης, τόσο σε επίπεδο συμβολικό αλλά και έμπρακτα, σε αρχαιολογικό χώρο μεγίστου ενδιαφέροντος, οδήγησε, τους επόμενους αιώνες, εκατοντάδες επισκέπτες, ειδικούς και ειδήμονες, λογοτέχνες και ζωγράφους, ρομαντικούς και πολιτικούς σε ένα προσκύνημα στον χώρο κυρίως της Ακρόπολης και των μνημείων της αλλά και στις άλλες αρχαιολογικού ενδιαφέροντος τοποθεσίες. Παράλληλα, ο σχηματισμός αξιολογώ-
τατων συλλογών με αρχαία έργα προερχόμενα από τη γη αυτή του φωτός, κυρίως από ιδιώτες –πολλές από τις οποίες κατέληξαν στα μεγάλα μουσεία των ευρωπαϊκών πόλεων– ήταν φαινόμενο που εντάσσεται στο γενικότερο πνεύμα ανάκτησης του αρχαιοελληνικού παρελθόντος. Από τις αρχές του 17ου αιώνα, πήρε διαστάσεις κοινωνικού φαινομένου, επιδημίας «θήρας αρχαιοτήτων» με τον «σκοπό» του κλασικού ιδεώδους ως πρότυπο της νέας φιλοσοφικής θεώρησης του κόσμου «να αγιάζει» τα μέσα απόκτησης των έργων.

Η παράδοση των λόγων γεωγραφικο-ιστορικών έργων που συμπεριλαμβάνονται στην περιηγητική γραμματεία κορυφώνεται προς το τέλος του 17ου αι. με τη χαρτογραφική δραστηριότητα των Ενετών, που οφείλεται, κατά κύριο λόγο, στον V.M. Coronelli, ιδρυτή της Γεωγραφικής Ακαδημίας. Οι αποτυπώσεις, απεικονίσεις λιμανιών, οχυρών θέσεων και ακτών σε περιοχές όπου η Γαλινοτάτη Δημοκρατία της Βενετίας είχε εδραιώσει την παρουσία της μετά από μακροχρόνιους πολέμους με την Πύλη και που εμφανίζονται στα έργα του, αποτέλεσαν για πολλά χρόνια πρότυπα που αναπαρήχθησαν και έτυχαν πολλών επανεκδόσεων όχι μόνο στην Ιταλία. Τα νεωτερικά αυτά, λόγια τις περισσότερες φορές και με ανωτερότητα και υπεροψία, κείμενα που συνόδευαν τις αποτυπώσεις στην όλη παραγωγή της Ακαδημίας, ενσωματώνουν πλουσιοπάροχα την ασαφή μείξη στοιχείων για τους χώρους και τους ανθρώπους: μυθολογία, σύγχρονες γεωγραφικές ή και δημογραφικές παράμετροι, φιλολογικές ιστορήσεις – ύφος καθ'όλα δόκιμο την εποχή αυτή. Έκτοτε τα σχέδια αυτά συνοδεύουν πάμπολλες επανεκδόσεις ή μεταφράσεις των έργων του Coronelli ή ακόμα εικονογραφούν μεταγενέστερα ταξιδιωτικά χρονικά, ιστορικές εκδόσεις και γεωγραφικά έργα. Την ίδια εποχή και ως τα μέσα του 18ου αιώνα οι Φλαμανδοί χαρτογράφοι και εκδότες αντέγραψαν και επιμελήθηκαν με την άρτια τεχνική τους τα ίδια θέματα (O. Dapper, Peeters, Enderlin).

Η απληστία και υπεροψία της γνώσης. Η είσοδος του 18ου αιώνα –αιώνα του Διαφωτισμού, του ορθού λόγου και της συστηματικότερης περιήγησης– σημαδεύεται με τα ταξίδια και το ρηξικέλευθο έργο (1717) του διάσημου, στα χρόνια του, γιατρού και βοτα-

cartographers and publishers copied and edited the same subjects with their expert techniques (O. Dapper, Peeters, Enderlin).

Insatiability and disdain for knowledge. The entry of the 18th century – the century of the Enlightenment, or rationalism, and systematic travel – is marked by the travels and ground-breaking work (1717) of J. Pitton de Tournefort, who was famous in his own time as a doctor and botanist and was sent by Louis XIV as an envoy to study the history, geography, and natural sciences along with the social condition and methods of administration of the regions he visited. Tournefort followed a specific method in describing the states he visited, giving details of the topography, economy, administration, ethnological composition, customs and daily habits, and demonstrated that true knowledge is approached through research, systematic study, classification and generalisation. He thus recorded and successfully conveyed a panorama of the ancient world and the first systematic, analytical account of modern Greek society and a lucid picture of the personality of the Greek landscape, and became a model for travellers throughout the 18th century.

The dream had need of stimuli, sometimes resulting from the intellectual process and sometimes stemming from the environment. The tour of Greece was now undertaken by scholars, with the prospect of acquainting themselves with the Greek world through its monuments (P. Lucas, R. Pococke). The intellectual world of Europe began to look with suspicion on the affectation of rococo, represented in the visual travel literature by the French architect J.D. Le Roy; in his work, in the imaginary kingdom in which the European dream of Greece was set, anything was permissible, the subject was greater than the image and emotion was more important than the impression. However, the austerity of the Doric vocabulary was discovered, and the dialogue with Greek antiquity was redefined. The lead was taken in the projection this sensitivity to things Greek by the Society of Dilettanti – a learned travel club founded in London in 1732 – by a club of aristocratic British art-lovers, and by the German classicist J.J. Winckelmann (1755), who proclaimed in his writings “the supreme humanism of the Greeks”. The process of idealising the ancient Greek world thus began with the high belief that “the only source of models for life and education was ancient Greece”. This generation of architects, archaeologists and philologists raised the fundamental questions relating to the study of Greek archaeology, which was fuelled by the monumental publication of J. Stuart and N. Revett, completed several years after their journey in 1751; this preserved the *Antiquities of Athens* in tasteful plates with very accurate measurements and was greeted with enthusiasm by the European public.

The ancient world was a model of life, education, ethics, and it was sought amongst the ruins. The archaeological missions, however, concealed an impassioned desire to plunder antiquities and enrich the collections of private individuals and rulers in the West, which went as far as the looting and destruction of ancient monuments. R. Chandler, an envoy of the Society, was charged in 1764 with the recording of monuments in the general area of ancient Greek civilisation, but diffidently developed an unprece-

νολόγου J. Pitton de Tournefort, απεσταλμένου του Λουδοβίκου 14ου με στόχο να μελετήσει την ιστορία, τη γεωγραφία, τις φυσικές επιστήμες μαζί με τις κοινωνικές συνθήκες και τρόπους διοίκησης των περιοχών που περιηγήθηκε. Ο Tournefort, ακολουθώντας μια συγκεκριμένη μέθοδο περιγραφής των πολιτειών που συναντά με πληροφορίες που αφορούν την τοπογραφία, την οικονομία, τη διοίκηση, την εθνολογική σύνθεση, τα ήθη και τις συνήθειες του καθημερινού βίου, απέδειξε ότι η αλήθεια της γνώσης προσεγγίζεται με την έρευνα, τη συστηματική μελέτη, την ταξινόμηση και τη γενίκευση. Κατέγραψε έτσι και πέτυχε να δώσει ένα πανόραμα του αρχαίου κόσμου και την πρώτη συστηματική και αναλυτική παρουσίαση της νεότερης ελληνικής κοινωνίας, εναργή εικόνα της φυσιογνωμίας του ελληνικού τόπου και τοπίου και ν' αποτελέσει πρότυπο των περιηγήσεων σε όλη τη διάρκεια του 18ου αιώνα.

Το όραμα έχει ανάγκη από ερεθίσματα, άλλοτε παράγωγα πνευματικής διεργασίας και άλλοτε προερχόμενα από τον περιβάλλοντα χώρο. Την ελληνική περιήγηση επιχειρούν πια μελετητές με προοπτική να προσεγγίσουν τον ελληνικό κόσμο ιδίως μέσα από τα μνημεία του (P. Lucas, R. Pococke). Ο πνευματικός κόσμος της Ευρώπης αρχίζει να κοιτάζει με καχυποψία την επιτήδευση του rococo – με εκπρόσωπο στην εικαστική ταξιδιωτική γραμματεία τον Γάλλο αρχιτέκτονα J. D. Le Roy. Το φανταστικό βασίλειο, όπου τον 18ο αι. τοποθετήθηκε το ευρωπαϊκό όραμα της Ελλάδας, στα έργα του Le Roy εκφράζεται εικονιστικά με το θέμα να υπερτερεί της εικόνας και τη συγκίνηση σημαντικότερη της αποτύπωσης. Ανακαλύπτεται όμως και η λιτότητα του δωρικού λεξιλογίου και ο διάλογος με την ελληνική αρχαιότητα επαναπροσδιορίζεται. Πρωταγωνιστές της διαδικασίας για την προβολή της αρχαιοελληνικής καλαισθησίας υπήρξαν: η ίδρυση το 1732 στο Λονδίνο της Society of Dilettanti (επιστημονικο-ταξιδιωτική λέσχη), μια λέσχη από φιλότεχνους Βρετανούς αριστοκράτες, και ο Γερμανός κλασικιστής J. J. Winckelmann (1755) ο οποίος με τα έργα του διακήρυξε τον «υπέρτατο ανθρωπισμό των Ελλήνων». Έτσι η διαδικασία εξιδανίκευσης της αρχαιότητας άρχισε με την ύψιστη δοξασία ότι η «μοναδική πηγή των προτύπων ζωής και μόρφωσης ήταν η αρχαία Ελλάδα». Η γενιά αυτή των αρχιτεκτόνων, αρχαιολόγων και φιλολόγων θέτει τα βασικά ζητήματα της μελέτης της ελληνικής αρχαιολογίας που πυροδοτήθηκε χάρις στη μνημειακή έκδοση των J. Stuart και N. Revett –ολόκληρώθηκε αρκετά χρόνια μετά το ταξίδι τους το 1751– που διαφύλαξε σε καλαίσθητους πίνακες με άριτες μετρήσεις τις *Αρχαιότητες των Αθηνών* και προκάλεσε τον ενθουσιασμό του ευρωπαϊκού κοινού.

Η αρχαιότητα είναι πρότυπο ζωής, μόρφωσης, ήθους – και η αναζήτησή της στα ερείπια. Οι αρχαιολογικές όμως αποστολές υποκρύπτουν και την παθιασμένη επιθυμία διαρπαγής αρχαιοτήτων για τον εμπλουτισμό των συλλογών, ιδιωτών και ηγεμόνων στη Δύση, που κατέληγε ως και τη σύληση και καταστροφή αρχαίων μνημείων. Απεσταλμένος της Society και ο R. Chandler επιφορτίζεται το 1764 με την καταγραφή μνημείων στον ευρύτερο χώρο του αρχαιοελληνικού πολιτισμού, αλλά στο έργο του αναδύει δειλά και ένα καινοφανές ενδιαφέρον για τον σύγχρονο ελληνισμό, που απορρέει από την πεποίθηση ότι οι νεότεροι Έλληνες αποτελούν ζωντανά μνημεία του πολιτισμού που έλαμψε στις ίδιες περιοχές κατά την αρχαιότητα. Την αντίληψη αυτή «εξακόντισε» το έργο του P. A. Guys (1771), αποτέλεσμα κλασικών ονειροπολήσεων αλλά και μακράς ελληνικής εμπειρίας. Ξε-

dented interest in modern Hellenism, stemming from the conviction that modern Greeks were living monuments of the civilisation that had shone in these same areas in ancient times. This perception was launched by the work of P.A. Guys (1771), the product of Classical dreams and long experience of Greece. Beginning with his profound knowledge of ancient Greece and the ideals of the grandeur of antiquity, he embarked upon an impassioned investigation of modern Hellenism and arrived at the indisputable conclusion that modern Greeks were the descendants of the ancient Greeks. Similarities and analogies had been preserved over the centuries in their character, occupations, behaviour, music, houses, dress, and major occasions of life. But how had this come about, through so many historical transformations? Guys did not stop to ask himself. The ancient light, the light of modern Greece had blinded him completely. Religious customs and practices, beliefs and rituals remained in the sphere of the new anthropological investigation or even more originally, as expressed by Guys, were traced back to antiquity. The dynamic invasion of 18th century travel writing by interest in anthropology led to detailed descriptions, though always involving a prolix presentation of the historical past, inextricably linked with their preferences as collectors and their missions – Lady Montagu, C. Savary, C.S. Sonnini, G.A. Olivier, whose works summarise this entire period in which the ancient world overpowered all other stimuli from the environment with Guys' also comparative critical method on modern life; gradually they were concentrated as studies in economy, institutions, society or the natural sciences (X. Scrofani, F. de Beaujour, N. & D. Stefanopoli, Sibthorp). The much-debated question of religion, doctrine, and beliefs always had its place, but now it was either presented as part of the everyday life described, or was used as visual material to illustrate to related subjects.

The reading public's knowledge of the ancient world was fuelled by publications in which artists projected the historical reshaping of the ancient Greek world, literature was nourished by sentimental treatises inspired by mythology, and the best seller of the period proved to be the *Voyage du jeune Anacharsis en Grèce*, 1788, by the Abbé Barthélemy, a work that presents a very idyllic panorama of the ancient world. Western European travellers were thus blinded by the ancient light. They turned passionately to archaeological investigation, searched for ancient testimonia, carried off souvenirs. The reading public was captivated. Ever-increasing numbers of journeys, ever-increasing numbers of chronicles in a fine literary style, material for reflection, study, ideas and research. First it had been religion, then the monuments, now it was turn of the people to invade the travel accounts, mainly through illustrated publications.

Towards the end of the century, the monumental work by M.G.A.F. Choiseul-Gouffier, the major innovation of which was that it was illustrated, brought the magical world of the Levant to European readers. The French noble was impulsively enthusiastic as a young man in his first journey (1776), but in his second (1784), now an established diplomat guided by the texts of ancient Greek and Latin literature, he viewed life as a piece of ancient Greek land on which, as in a stage-set with ruins, peo-

κινώντας από τη βαθιά αρχαιομάθεια και από τα ιδανικά του μεγαλείου της αρχαιότητας οδηγείται σε μια παθιασμένη διεύρυνση του σύγχρονου ελληνισμού, για να καταλήξει στο αδιαφιλονίκητο συμπέρασμα ότι οι σημερινοί Έλληνες είναι απόγονοι των αρχαίων: Ομοιότητες και αναλογίες, που διατηρήθηκαν διά μέσου των αιώνων, στον χαρακτήρα, στις ασχολίες, στις συμπεριφορές, στη μουσική, στην κατοικία, στην ενδυμασία, στις κομμώσεις, στους χορούς και στα ταφικά έθιμα, αλλά και σε όλες τις απλές καθημερινές κοινωνικές εκδηλώσεις του βίου τους. Πώς όμως συνέβη αυτό μετά από τόσες ιστορικές μεταλλάξεις; Ο Gys δεν αναρωτιέται. Το αρχαίο φως, το φως της σύγχρονης Ελλάδος τον έχει ολοκληρωτικά τυφλώσει. Τα θρησκευτικά ήθη και έθιμα, οι δοξασίες και οι τελετουργίες παραμένουν στη σφαίρα της νέας ανθρωπολογικής διερεύνησης ή ακόμα πιο πρωτοπόρα, όπως εκφράζονται από τον Gys, ανάγονται στην αρχαιότητα. Η δυναμική εισβολή του ανθρωπολογικού ενδιαφέροντος στα ταξιδιωτικά κείμενα του 18ου αι. οδηγεί σε λεπτομερείς περιγραφές, πάντοτε όμως με τη φλύαρη παράθεση του ιστορικού παρελθόντος άρρηκτα συνδυασμένου με τις συλλεκτικές τους προτιμήσεις και αποστολές (Lady Montague, Cl. Savary, C.S. Sonnini, G.A. Olivier, τα έργα των οποίων συνοψίζουν ολόκληρη αυτή την εποχή όπου η αρχαιότητα υπερχειλίζει κάθε άλλου ερεθίσματος από τον περιβάλλοντα χώρο), ενώ συμβαδίζει το κριτικό συγκριτικό σύστημα του Gys για τον σύγχρονο βίο και σταδιακά επικεντρώνονται ως μελετήματα οικονομίας, θεσμών, κοινωνίας ή φυσικών επιστημών (X. Scrofanì, F. de Beaujour, N. & D. Stefanopoli, Sibthorp). Το πολυσυζητημένο θέμα της θρησκείας, του δόγματος, των δοξασιών κατέχει πάντα τον απαραίτητο χώρο, μόνο που τώρα είτε εμφανίζεται σαν τμήμα του καθημερινού βίου που περιγράφεται, είτε εικονογραφικά πλαισιώνει σχετικά θέματα.

Την αρχαιογνωσία του αναγνωστικού κοινού πυροδοτούν εκδόσεις όπου οι καλλιτέχνες προβάλλουν την ιστορική ανάπτυξη του αρχαιοελληνικού κόσμου, η λογοτεχνία τρέφεται από συναισθηματικές πραγματείες εμπνευσμένες από τη μυθολογία, ενώ best seller της εποχής αναδεικνύεται το *Voyage du jeune Anacharsis en Grèce* (1788) του Abbé Barthélemy, έργο όπου ιστορείται το πιο ειδυλλιακό πανόραμα του αρχαίου κόσμου. Έτσι οι Δυτικοευρωπαίοι περιηγητές είναι τυφλωμένοι από το αρχαίο φως. Αρχαιολογούν με πάθος, αναζητούν τεκμήρια, κουβαλούν ενθύμια. Το αναγνωστικό κοινό γοητεύεται. Όλο και περισσότερα ταξίδια, όλο και περισσότερα χρονικά σε ωραίο λογοτεχνικό ύφος, υλικό για στοχασμούς, μελέτες, ιδέες και έρευνες. Πρώτα η θρησκεία, ύστερα τα μνημεία, τώρα είναι ο άνθρωπος που εισβάλλει στο περιηγητικό χρονικό, κυρίως μέσα από τις εικονογραφημένες εκδόσεις.

Προς το τέλος του αιώνα, το μνημειώδες έργο του M.G.A.F. Choiseul-Gouffier με την καινοτομία της εικόνας θα φέρει στον Ευρωπαίο αναγνώστη ζωντανό τον μαγικό κόσμο της Ανατολής. Ο Γάλλος ευπατρίδης παρορμητικός, ως νέος, στο πρώτο του ταξίδι (1776) αλλά και στο δεύτερο (1784) συγκροτημένος διπλωμάτης πια, με οδηγό τα κείμενα της αρχαίας ελληνικής και λατινικής γραμματείας αντικρίζει τη ζωή σαν ένα κομμάτι αρχαίας ελληνικής γης όπου οι άνθρωποι, σε ένα σκηνικό τοπίο με τα ερείπια, αναβλύζουν ακόμα πηγαία και γνήσια αισθήματα φιλοξενίας, ευγένειας και τιμιότητας. Παραδίδει έτσι ένα πολύτομο έργο (1782, 1809, 1822) που προδίδει πολύπλευρο ταλέντο με αρχαιολογικά ενδιαφέροντα, φιλοπεριέργεια, κριτικό πνεύμα, καλλιτεχνικό αισθητήριο και πληροφο-

ple were still a fount of authentic and true sentiments of hospitality, courtesy and honesty; he produced a valuable corpus of work (1782, 1809, 1822) that betrays a multifaceted talent, with archaeological interests, curiosity, a critical mind, artistic sensitivity and information drawn from his direct contacts with Greek reality. In his monumental work, Choiseul-Gouffier expressed the love of the ancient world and the new, diffident philhellene spirit of his time in a new and original manner; an unprecedented interest, still hesitant in the face of the awakening of Greek nationalism.

For the 18th century was also the period of the Greek renaissance, perceptible to foreign visitors, who did not cease to speak of the 'Greek revival' and to believe in the reconstitution of Hellenism. Greek society was formed with new, sturdy rhythms, an admirable variety of structures, institutions and activity in centres scattered throughout the south-east Balkans and the Eastern Mediterranean, cultivating common characteristics that tended towards the liberation of the nation and independence.

The tremors of the French revolution, felt in many ways by Hellenism, and the decline of the Ottoman empire proved favourable to the Greek cause. Systematic observation of the modern Greek cultural and national personality, and the informing of the European public regarding the radical processes which were taking place in Greek society, leading to liberty, are due in large measure to the travellers. Their experience in the first two decades of the 19th century followed the forging of the national consciousness, which played a catalytic role in the reconstruction of the Greeks and culminated in the Greek Revolution.

A narrative which takes many forms*. The 19th is the most troubled of centuries: the last years of Ottoman rule and the sensitive years of the pre-revolutionary period, Philhellenism, Romanticism, the awakening, the revolution, the decade of the 1820s as a new rich source of inspiration, reconstruction, the new reality, the newly formed Greek state, the inclusion of Greece in the Grand Tour, the new Kingdom of Greece with its varied internal alterations, foreign interests, and cultural changes. Technicians, archaeologists, architects, diplomats, journalists, artists, litterateurs, have a road open to them for every sort of investigation and specialization. Mass travel begins, and the personal experience is lost; the wisdom of the ancients disappears in the grind of daily life and the Orient becomes entertainment. Thus with the gradual but vehement penetration of travellers into the eastern Mediterranean and to the lands, not only of the new Greece, but to wherever Greeks coexisted with other peoples and national groups, we have inherited a huge number of works from the 19th century which cannot be easily categorized in terms of goals or grouped into collective portraits. In fact the charm of these works is to be found in their authors' individuality, in their tales of personal experience, in the lack of confidence with which they explore the area, and the events, and share in the various example of public, political, and private life of the Greek world.

* Dates in brackets which accompanied travellers' names indicate mostly dates of travel and not dates of publications.

ρίες από την άμεση επαφή του με την ελληνική πραγματικότητα. Ο Choiseul-Gouffier στο μνημειώδες έργο του εξέφρασε με έναν νέο και πρωτότυπο τρόπο το αρχαιοφιλο και το νέο διστακτικό φιλελληνικό πνεύμα της εποχής του· πρωτογενές ενδιαφέρον, διστακτικό ακόμα γύρω από τις διαδικασίες της αφύπνισης του ελληνικού εθνικού στοιχείου.

Γιατί ο 18ος αι. είναι και η εποχή της ελληνικής αναγέννησης, αισθητής στους ξένους επισκέπτες, οι οποίοι δεν παύουν να μιλούν για το «greek revival», να πιστεύουν στην ανασύνταξη του ελληνισμού. Η ελληνική κοινωνία διαμορφώνεται με νέους σφριγηλούς ρυθμούς, με αξιοθαύμαστη ποικιλία δομών, θεσμών και δραστηριοτήτων στους διάσπαρτους πυρήνες σε όλη τη νοτιο-ανατολική Βαλκανική Χερσόνησο και την Ανατολική Μεσόγειο, καλλιεργώντας κοινά χαρακτηριστικά που έτειναν προς τη χειραφέτηση του έθνους και την ανεξαρτησία.

Οι κραδασμοί της Γαλλικής Επανάστασης, πολλαπλά αισθητοί στον ελληνισμό και ο μαρasmus της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αποδεικνύονται ευνοϊκοί για την ελληνική υπόθεση. Η συστηματική παρατήρηση της νεοελληνικής μορφωτικής και εθνικής φυσιογνωμίας, καθώς και η πληροφόρηση του ευρωπαϊκού κοινού για τις ριζικές διεργασίες οι οποίες συντελούνταν στην ελληνική κοινωνία και οδηγούσαν στην ελευθερία, οφείλονται κατά πολύ στους ταξιδιώτες· εφόσον με βιωματική πλέον εμπειρία την πρώτη εικοσαετία του 19ου αι. παρακολουθούν τη σφυρηλάτηση της εθνικής συνείδησης, που έπαιξε καταλυτικό ρόλο στην πορεία ανασυγκρότησης των Ελλήνων και κλιμακώθηκε στην Επανάσταση.

Ένα πολυμορφικό αφήγημα*. Ο 19ος αιώνας είναι ο πιο πολυτάραχος αιώνας: Τα τελευταία χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας, τα ευαίσθητα προεπαναστατικά χρόνια, ο φιλελληνισμός, ο ρομαντισμός, το ζύπνημα, η εξέγερση, η νέα πλούσια πηγή εμπνεύσεων (η δεκαετία του Εικοσιένα), η νέα πραγματικότητα, το νεοσύστατο ελληνικό κράτος, η ένταξη της Ελλάδος στο Grand Tour, το νέο βασίλειο, οι ποικίλες εσωτερικές μεταβολές, τα ποικίλα ξένα ενδιαφέροντα, οι ποικίλες πολιτισμικές μεταβολές. Τεχνικοί, αρχαιολόγοι, αρχιτέκτονες, διπλωμάτες, ανταποκριτές, ζωγράφοι, λογοτέχνες έχουν ανοιχτό πια δρόμο για κάθε αναζήτηση και εξειδίκευση. Η μαζική μετακίνηση εισβάλλει, συνθλίβεται η προσωπική περιπέτεια, η αρχαία σοφία χάνεται στην καθημερινότητα και η Ανατολή γίνεται ψυχαγωγία. Έτσι λοιπόν τον 19ο αι. η βαθμιαία λάβρα εισόρμηση των ταξιδιωτών στην Ανατολική Μεσόγειο και στον εδαφικό χώρο του νέου ελληνισμού, και όπου αλλού συνυπήρχε με άλλους λαούς και εθνοτικές ομάδες, κληροδότησε έναν τεράστιο όγκο έργων τα οποία δεν ενσωματώνονται σε κατηγοριοποιήσεις ως προς τους στόχους και δεν ταξινομούνται εύκολα σε συλλογικά πορτραίτα. Η γοητεία τους βρίσκεται σε αυτήν ακριβώς την ατομικότητα, στην προσωπική περιπέτεια, στην αμηχανία τους να προσλαμβάνουν τον χώρο, τα συμβάντα αλλά και να μετέχουν ένθερμα στις εκφάνσεις του δημόσιου, του πολιτικού και του ιδιωτικού βίου του ελληνικού κόσμου.

Η είσοδος του αιώνα σφραγίστηκε με το αποτύπωμα του Σατωβριάνδου. Ο προοδευτικός, πέρα από την κλασικιστική παράδοση, και βαθιά θρησκευόμενος λόγιος και ταξιδιώτης διαλογίζεται εμπνευσμένα στον τόπο του ιδεολογήματός του και οι επιστημονικές

* Οι εντός των παρενθέσεων χρονολογίες που ακολουθούν τα ονόματα των ταξιδιωτών δηλώνουν κυρίως χρονολογίες ταξιδιού και όχι τη χρονολογία έκδοσης έργων.

The beginning of the century is stamped with the seal of Chateaubriand. The traveller and litterateur, deeply religious and progressive beyond the reach of classical tradition, meditates, inspired by the land of his ideals, and his scientific and intellectual curiosity is expressed in the new romantic literary style, rich in ideas and dreams.

Never were so many important and active travellers found at one time in Greece and Asia Minor as in the first quarter of the 19th century, which is also reflected in the many facets of the travel phenomenon. Among the innumerable richness of travellers' narratives, poetry, novels, graphic works, scientific descriptions and every sort of product of a journey, we note: Ed. Dodwell (1801, 1805-6) where landscape for the most part regenerates historical memory, travel into the interior presents contemporary Greek reality, and scientific investigation defines the knowledge of the place; in his work J. Bartholdy (1803-1804) touched on certain reorientations of European cultural approaches and was attacked by the deeper thinkers of Hellenism, armed with arguments for the other side. There is also the mineralogist and cleric E. D. Clarke (1801), who spent a long period in the Levant, with his interesting pages on the social and educational level of the Greeks; the tireless topographer and archaeologist W. Gell (1801, ...1811); the smooth-tongued merchant J. Galt (1809-10); searchers after antiquities, C. R. Cockerell who admired, described and made familiar valuable architectural and sculptural ancient structures, and the Count Marcellus (1820) who struggled to obtain at any cost the famous Venus de Milo; T. S. Hughes (1812-1814) with his valuable information about Ali Pasha; Byron's fellow travellers H. Holland (1812-1813) who provides the fullest account of daily life in Greece before the Revolution, J. C. Hobhouse, social analyst of town life in continental Greece and warm supporter of the Revolution, and O. M. von Stackelberg (1810-1813), the 'amateur' of antiquity filled with the romantic idea of the unity of nature, life and art, who recorded pictorially the conceptions of the period about the monuments of antiquity and the contemporary population. The voice of the philhellene A. F. Didot, son of the famous printer, the student of Korais, who studied at the famous School of Kydonies in 1816, proclaimed "Greece today lies on the ruins of the splendor of Byzantium..."

The fan of this travel phenomenon contains two figures in strong opposition. On the one hand Thomas Bruce, Lord Elgin (1799-1803) who emerged the victor in the hunt for Greek antiquities, with his rival the Frenchman Choiseul-Gouffier. The Lord and his 'gang' secured a special firman and organized the largest (in terms of number of pieces) violent uprooting and pillaging of ancient sculpture and architectural segments from Athens, the Peloponnesus and the Cyclades. The Elgin marbles, as they are known, were sold to the British Museum: a valuable bequest, yet a melancholy reminder of the hunt for antiquities in the early decades of the 19th century.

On the other hand, in the person of Lord Byron we find the most impressive portrait of the European traveller. This disputed personality, already recognized by English society, dismissed the prejudices of his contemporaries, and he journeyed through the 'land of the sun' with poetic sensibility, with neither hostility nor credulousness, and sincerity won the sympathy of local people. His poetry and his personal involvement in Greek affairs have transformed him into "hero of modern Greece".

και γνωστικές περιέργειες συντροφεύονται από το ρομαντικό και πλούσιο σε ιδέες και ονειροπολήματα νέο λογοτεχνικό ύφος.

Ποτέ άλλοτε δεν βρέθηκαν συγχρόνως τόσο σημαντικοί και δραστήριοι ταξιδιώτες στον ελλαδικό χώρο όσο στο πρώτο τέταρτο του 19ου αιώνα, που αντικατοπτρίζουν και τα πολλαπλά πρόσωπα του ταξιδιωτισμού. Ενδεικτικά, από τον αναρίθμητο πλούτο ταξιδιωτών, αφηγήσεων, ποιημάτων, μυθιστορημάτων, εικαστικών έργων, επιστημονικών καταγραφών και κάθε μορφής κατάλοιπο προϊόν ταξιδιού σημειώνουμε: τον Ed. Dodwell (1801, 1805-06), όπου το τοπίο αναπλάθει κατά κύριο λόγο την ιστορική μνήμη, η οδοιπορία στην ενδοχώρα αναδεικνύει τη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα και η επιστημονική αναζήτηση οριοθετεί τη γνώση του χώρου· τον J. Bartholdy (1803-04) που με το έργο του έθιξε κάποιους επαναπροσανατολισμούς στις πολιτισμικές προσεγγίσεις των Ευρωπαίων και πάνοπλοι από επιχειρήματα ρίχτηκαν στον αντιρρητικό λόγο οι βαθύτεροι στοχαστές του Ελληνισμού· τον αιδεσιμώτατο ειδικό στην ορυκτολογία Ed. D. Clarke (1801) με τις αξιοσημείωτες για το κοινωνικό και μορφωτικό επίπεδο των Ελλήνων σελίδες του μετά από τη μακροχρόνια περιήγησή του και στην Ανατολή· τον ακούραστο τοπογράφο αρχαιόλογο W. Gell (1801, ..., 1811), τον γλαφυρό έμπορο J. Galt (1809-10), τους αρχαιοθήρες: C.R. Cockerell (1810), που θαύμασε, κατέγραψε και οικειοποιήθηκε πολυτιμότερα αρχιτεκτονικά και γλυπτά σύνολα από περίφημα ιερά της αρχαιότητας, και Comte de Marcellus που επιφορτίστηκε να αποσπάσει (1820) πάση θυσία την περίφημη Αφροδίτη της Μήλου· τον T.S. Hughes (1812-14) με τα αξιόλογα περί Αλή Πασά, και τους συνοδοιπόρους του Byron: H. Holland (1812-13), με την πληρέστερη πραγματεία για τον βίο στην Ελλάδα των προεπαναστατικών χρόνων, τον δημοσιολογικό αναλυτή των αστικών κέντρων της ηπειρωτικής Ελλάδας και ένθερμο υποστηρικτή του Αγώνα της J.C. Hobhouse (1809-10), και τον ποτισμένο ακόμα με το αρχαιόφιλο πνεύμα και τη ρομαντική ιδέα ενότητας φύσης, ζωής και τέχνης O.M. von Stackelberg (1810-13), που αποτύπωσε εικαστικά την αντίληψη της εποχής για τα μνημεία και τους σύγχρονους ανθρώπους. Η φωνή του φιλέλληνα A.-F. Didot, υιού του διάσημου νεωτεριστή της τυπογραφίας, μαθητή του Κοραή και σπουδαστή στη φημισμένη Ακαδημία των Κυδωνιών το 1816, διακήρυττε αμυδρά: «la Grèce est aujourd' hui sur les ruines de la splendeur de Byzance...».

Το ριπίδιον αυτό του ταξιδιωτικού φάσματος εμπεριέχει τους δύο ισχυρούς αντίποδες του. Από τη μία ο Άγγλος Th. Bruce, Lord Elgin (1799-1803) που βγήκε νικήτης στο κυνήγι των ελληνικών αρχαιοτήτων με αντίπαλο τον Γάλλο Choiseul-Gouffier. Ο λόρδος και η «συμμορία» του, εξασφαλίζοντας ειδικό φιρμάνι, οργάνωσε τη μεγαλύτερη σε αριθμό μελών βίαιη απόσπαση και λαφυραγώγηση αρχαίων γλυπτών και αρχιτεκτονικών μελών από την Αθήνα, την Πελοπόννησο, τις Κυκλάδες. Τα «Ελγίνεια μάρμαρα», όπως ονομάστηκαν, πουλήθηκαν στο Βρετανικό Μουσείο, πολύτιμη παρακαταθήκη και θλιβερή μνήμη της αρχαιόφιλης κινητικότητας των τελευταίων δεκαετιών.

Από την άλλη, η μορφή του Lord Byron που παραμένει αναμφισβήτητο επιβλητικότερο πορτραίτο του ευρωπαϊκού περιηγητισμού. Η αμφιλεγόμενη αλλά και αναγνωρισμένη ήδη στην αγγλική κοινωνία προσωπικότητα, αποποιείται τις προκαταλήψεις των συγχρόνων του και, χωρίς εχθρική διάθεση ή ευπιστία, περιηγείται και βιώνει με ποιητική ευαισθησία τον τόπο, «χώρα του ήλιου», και τον λαό, του οποίου η αυθεντικότητα τον

The work of F.C.H.L. Pouqueville forms a valuable guide for all later travellers. The French doctor and consul knew Greece in depth and brought it to light in a thoughtful and considered manner; he perhaps has given us the most complete and well-organized text as far as the geomorphology of the country is concerned. With his identifications of places based on ancient texts, on ecclesiastical bishoprics and the Ottoman registers, his objective descriptions of the events of the Revolution and the very clear picture of the economic strengths of the various parts of the country, he became the most in depth analyst of the historic continental area of Greece.

The work of the topographer Colonel W.M. Leake, products of his mission to the provinces of European Turkey (1794-1815) in the service of future English political and strategic interests, are in strong contrast to the brief but vaguely antiquarian investigations which precede them; they record with specific observations and detailed style whatever these areas have to demonstrate, and they always contain related evidence from classical texts.

The travellers who followed after the men mentioned here were deeply influenced by their works. From this point on we acknowledge the real discovery of a 'place': a journey becomes a way of recognizing and reading the landscape, in which the monuments, the history, the local inhabitants, and proven information are recorded. Travel, whether by land or sea, allows for reminiscences, cultivates curiosity, enriches knowledge, while the sentiments which are brought away set their mark on the experience.

The changes in administration which occurred as a result of the Revolution (1821-1827) and the newly established Greek state brought a new wave of travellers to Greece. Until the end of the century is marked by fully developed accounts of voyages. We are confronted by works in which the literary presentation rivals the complexities of the political and cultural phenomena of the period, where the travellers' knowledge is in conflict with experiences enriched by graphic pictures of the daily life of the local population, while their reactions to the varied stimuli they receive are revealed in their text. These pictures take the form of living dialogues, and often the reader is not certain whether the opinions expressed are those of the author or of the local population.

The number of visitors, and their spontaneous need to describe in as much detail as possible the new picture which the country presented, is indeed impressive. Their works are marked by a boundless chattering which struggles to develop into a personal literary style, while they attempt to bring to the surface pictures of their surroundings as well as their emotional world. Life in the new capital, first Nauplion and then Athens (1834), is revealed in penetrating detail: litterateurs and soldiers meet, talk with, and compose sketches of the politicians and personalities of Athens society (Davesies de Pontes, 1833; Malherbe, 1843; Grenier, c.1863). These sketches occupy large portions of these works, and the need for pictorial material introduces the first portraits of the chieftains of the Revolution and of political figures (Hervé, 1833). The political events of Otho's arrival or of the anarchic period following his abdication are discussed (Cornille, 1833; Tilley, 1861-63), while the court environment and its visitors (Christiana Lüth, 1839-1852; H.C. Andersen, 1841; Th. Hansen, 1864-65) mentioned in journals, bare of literary elements,

κέρδισε. Η ποιήσή του και η προσωπική κατάθεση ζωής στην ελληνική υπόθεση, τον μετουσιώνουν στον «ήρωα της σύγχρονης Ελλάδας».

Πολύτιμο οδηγό για όλους τους μετέπειτα ταξιδιώτες αποτελεί αναμφισβήτητα το έργο του F.C.H.L. Pouqueville. Ο Γάλλος γιατρός και πρόξενος με στοχαστικό και επιμελημένο τρόπο γνώρισε, όχι εφήμερα, σε βάθος τον ελλαδικό χώρο, τον ανέδειξε και παρέδωσε ίσως το πιο συγκροτημένο κείμενο όσον αφορά τη γεωμορφολογία του τόπου. Με τις άρτια συνδεδεμένες ταυτίσεις τοποθεσιών με τα αρχαία κείμενα, τις εκκλησιαστικές μητροπόλεις και τους οθωμανικούς καζάδες, την αμερόληπτη αφήγηση των πολεμικών γεγονότων και την καθαρότατη εικόνα του οικονομικού μεγέθους των περιοχών, έγινε ο βαθύτερος αναλυτής του ιστορικού τοπίου του ελλαδικού ηπειρωτικού χώρου.

Αντίβαρο στις σύντομες αλλά πληθωρικές από αρχαιολογίζουσες αόριστες προγενέστερές του αναζητήσεις, τα κείμενα του αντισυνταγματάρχη και τοπογράφου W.M. Leake, προϊόν των αποστολών του (1794-1815) στις ευρωπαϊκές επαρχίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας για την εξυπηρέτηση μελλοντικών πολιτικο-στρατιωτικών συμφερόντων των Άγγλων, καταγράφουν με προσεγμένες παρατηρήσεις και λεπτομερειακό ύφος, ό,τι σημαντικό έχουν να επιδείξουν οι περιοχές, πάντα με την αντίστοιχη τεκμηρίωση από την αρχαία και λατινική γραμματεία.

Όλοι οι μετέπειτα ταξιδιώτες επηρεάστηκαν βαθύτατα από τα κείμενα των προαναφερθέντων και έκτοτε αναγνωρίζουμε την πραγματική ανακάλυψη ενός «τόπου»: η οδοιπορία γίνεται τρόπος αναγνώρισης και ανάγνωσης του τοπίου, όπου εντάσσονται τα μνημεία, η ιστορία, οι σύγχρονοι άνθρωποι, οι τεκμηριωμένες πληροφορίες. Η περιδιάβαση ή ο περίπλους επιτρέπουν την αναπόληση, καλλιεργούν την περιέργεια, ανασύρουν τις γνώσεις, ενώ το αποκομιζόμενο συναίσθημα επισφραγίζει την εμπειρία.

Η ανατροπή του πλαισίου εξουσίας που συντελείται με τα γεγονότα της Επανάστασης (1821-1827) και το νεοσύστατο Ελληνικό Κράτος φέρνουν ένα νέο κύμα ταξιδιωτών στο νότιο ελλαδικό χώρο. Η περίοδος ως το τέλος του αιώνα σηματοδοτεί και την όψιμη πια καρποφορία των περιηγητικών κειμένων. Είμαστε αντιμέτωποι με κείμενα όπου συναγωνίζονται η λογοτεχνική παρουσίαση με την πολυεδρικότητα από τα πολιτικά και πνευματικά ρεύματα της εποχής· όπου συναγωνίζονται οι γνώσεις των ταξιδιωτών με τις εμπειρίες τους, εμπλουτισμένες με γραφικά στιγμιότυπα του καθημερινού βίου των εγχώριων πληθυσμών, ενώ οι αντιδράσεις τους στα ποικίλα ερεθίσματα που δέχονται δεν υποκρύπτονται στα γραπτά τους. Διάλογοι ζωντανόι φωτογραφίζουν με αμεσότητα στιγμιότυπα και τις περισσότερες φορές συγχέεται αν είναι σχόλια των επισκεπτών ή απόψεις των εντοπίων.

Είναι πραγματικά εντυπωσιακός ο αριθμός των επισκεπτών και η αυθόρμητή τους ανάγκη να περιγράψουν όσο το δυνατόν λεπτομερέστερα τη νέα εικόνα που τους παραδίδει ο χώρος. Στα κείμενά τους διαγράφεται μία αστείρευτη φλυαρία που αγωνίζεται να διαφοροποιηθεί κάθε φορά σε προσωπικό λογοτεχνικό ύφος, ενώ προσπαθούν να φέρουν στην επιφάνεια εικόνες του περίγυρου αλλά και του συναισθηματικού τους κόσμου. Η ζωή στη νέα πρωτεύουσα, το Ναύπλιο αρχικά και μετά η Αθήνα (1834), αποκαλύπτεται με διεισδυτικές λεπτομέρειες· λογοτέχνες, στρατιωτικοί συναντούν, συνομιλούν και συνθέτουν τα πορτραίτα πολιτικών και δημόσιων προσώπων της αθηναϊκής κυρίως κοινωνίας {Davesies de Pontes (1833), Malherbe (1843), Grenier (περ. 1863)}, οι σκιαγραφήσεις

simply sketches of the people. Writers with new ideas and well-intentioned objectivity talk clearly about land and human beings (J.Th. Bent, 1885). The archaeological sites, mainly of the Peloponnesus, attract visitors. The descriptions of different types of behaviour mix up politics and ethnography, while at times the physical environment dominates their impressions (Barres). German and Danish scientists and artists, their first goal the inspiration and study of ancient Greek art, particularly as it ornamented Athens, also entered the simple daily life of contemporary Greeks; the Prussian engineer Aldenhoven had a topographical map of the capital printed by an Athenian printer, as well as an *Itinéraire* (1841) which goes beyond its title and forms a revealing record of demographic measurements and social data in Athens and the Peloponnesus.

The introduction of steam transport gradually transforms the wandering traveller into the shifting tourist. This dynamic change was signalled by the grand entrance of the first steam-powered ship in the Eastern Mediterranean, organized by Marchebeus and described by himself and well as by Giraudeau (1833). Mass movement enters the picture, personal adventure is lost, the wisdom of the ancients is refracted negatively within daily life, and the Orient becomes a form of entertainment.

Dynamic and much discussed writers of the 19th century, echoes of Romanticism (Nerval, 1843; Lamartine, 1831; Gautier, 1851; Renan; Maurras) travel in search of the charm of the East and of their dreams in its reality, - which, however, remains a literary dream (Flaubert; Du Camp, 1850), or is successfully transformed into the category of 'personal narrative' (Kinglake, 1834), or else the impressions gained on the journey are embodied in mythic or fabulous texts, and transform the journey itself into literature (Gobineau, 1864-68).

Archaeological investigations (Ulrichs, 1843; Witte, 1841; Chase, 1853; Burnouf, 1856; Breton, 1856) are accompanied by an interest in the social and human landscape, the political situation and its fluctuations (Ross, 1832-45; Beule, 1851), while comparative research into the ancient and modern cultures allows the writer to combine accounts of journeys with recent historical events and characterizing approaches to the Greek people (Brandis, 1837-39; Curtius, 1852). The contribution of Buchon (1840-41) to the historiography of medieval Hellenism does not invalidate his interest in the organization, the economy, and the community system, however outstanding his ethnographic records. And Byzantine archaeology begins to appear, timidly but steadily (Godard-Faultrier, 1855-56; G.L. Schlumberger). However, when the ideas of Voltaire displace archaeological study and bring the democratic wind of liberalism, as expressed by European satire, to look directly at the reality of Greece and to cauterize it, albeit generously affirming popular culture and the character of the Greek, then the politico-social problems which bedevil Otho's Greece are marvelously mirrored in the much-discussed works of Edmond About (1852).

We owe valuable works to clerics, with the return of illustration together with narrative (Wordsworth, 1830-32), or books in which travel, botanical observation, and discussions relating to the union of the western and eastern Churches are joined together (Michon, 1850). American travellers - clerics, politicians, teachers, or journalists - enter the picture

προσωπικοτήτων καταλαμβάνουν σημαντικό χώρο στα κείμενα, η εκδοτική αναγκαιότητα της εικόνας εισάγει τα πρώτα πορτραίτα οπλαρχηγών της Επανάστασης και πολιτικών προσώπων {Hervé (1833)}· συζητούνται τα πολιτικά δρώμενα την περίοδο της άφιξης του Όθωνα, αλλά και η άναρχη περίοδος της έξωσης του {Cornille (1833), Tilley (1861-63)}, ενώ ο αυλικός περίγυρος και οι επισκέπτες αυτού {Lüth Christiana (1839-52), Andersen (1841), Hansen Th. (1864-65)} σε ημερολόγια ξεγυμνωμένα από λόγια στοιχεία, με νεωτερικές ιδέες και καλοπροαίρετη αντικειμενικότητα, σκιαγραφούν απλά και με σαφήνεια τους ανθρώπους {J.Th. Bent (1885)}. Οι αρχαιολογικοί χώροι της Πελοποννήσου, κυρίως, συναγωνίζονται στην προσέλκυση επισκεπτών, τα ψυχογραφήματα συμπεριφορών αναμειγνύουν πολιτική και εθνογραφία, ενώ το φυσικό περιβάλλον υπερισχύει και μεγαλουργεί στους εντυπωσιασμούς τους (M. Barres). Γερμανοί και Δανοί επιστήμονες και καλλιτέχνες, με πρωταρχικούς στόχους την *εισπνοή* και μελέτη της αρχαίας ελληνικής τέχνης κυρίως, όπως αυτή λάμπρυνε την Αθήνα, εισχώρησαν και στον απλοϊκό βίο της καθημερινότητας των σύγχρονων Ελλήνων, ενώ ο Πρώσος μηχανικός Aldenhoven τυπώνει σε αθηναϊκό τυπογραφείο χάρτη (1838), τοπογραφικό της πρωτεύουσας και *Δρομολόγιο* (1841) που ξεπερνά τον τίτλο του και αποτελεί αποκαλυπτικότερη καταγραφή δημογραφικών παραμέτρων και κοινωνικών στοιχείων της Αθήνας και της Πελοποννήσου.

Η εφαρμογή του ατμού στα μέσα μεταφοράς μετάλλαξε βαθμιαία τους πλάντες ταξιδιώτες σε μετακινούμενους τουρίστες. Η δυναμική αυτή μετατροπή πλέχει τη μεγαλοπρεπή είσοδο της πρώτης ατμοκίνητης θαλαμηγού στα ύδατα της Ανατολής, που οργανώθηκε από τον Marchebeus και καταγράφηκε από τον ίδιο και τον Giraudeau (1833). Η μαζική μετακίνηση εισβάλλει, χάνεται η προσωπική περιπέτεια, η αρχαία σοφία διαθλάται αρνητικά στην καθημερινότητα και η Ανατολή γίνεται ψυχαγωγία.

Λογοτέχνες, δυναμικά και πολυσυζητημένα παραδείγματα του 19ου αιώνα {Nerval (1843), Lamartine (1831), Gautier (1851), Renan, Ch. Maurras}, απόηχοι του ρομαντικού ρεύματος, ταξιδεύουν αναζητώντας τη γοητεία της Ανατολής και το όνειρό τους στην πραγματικότητα –το οποίο όμως παραμένει όνειρο *λογοτεχνικό*– {Flaubert, Du Camp (1850)} ή γεννιέται με επιτυχία το είδος της «ιδιωτικής συζήτησης» {Kinglelake (1834)} ή ακόμα ενσωματώνουν σε κείμενα μυθοπλασίας τις ταξιδιωτικές εντυπώσεις και μεταλλάσσουν σε λογοτεχνία το ίδιο το ταξίδι {Gobineau (1864-68)}.

Οι αρχαιολογικές αναζητήσεις {Ulrichs (1843), Witte (1841), Chase (1853), Burnouf (1856), Breton (1856)} συμπορεύονται με το ενδιαφέρον για το κοινωνικό και το ανθρώπινο τοπίο, την πολιτική κατάσταση και τις διακυμάνσεις της {Ross (1832-1845), Beule (1851)}, ενώ η συγκριτική έρευνα αρχαίου και νεώτερου πολιτισμού επιτρέπει τη συγγραφή έργων όπου συνδυάζονται οδοιπορικά, πρόσφατα ιστορικά γεγονότα και χαρακτηριστικές προσεγγίσεις του ελληνικού λαού {Brandis (1837-39), Curtius (1852)}. Η προσφορά του Buchon (1840-41) στην ιστοριογραφία του μεσαιωνικού ελληνισμού δεν αναιρεί το ενδιαφέρον του για την οργάνωση, την οικονομία και το κοινοτικό σύστημα, ωστόσο έσοχος είναι και στις εθνογραφικές καταγραφές, ενώ η βυζαντινή αρχαιολογία αναφαίνεται δειλά αλλά στέρεα {Godard-Faultrier (1855-56), G.L. Schlumberger}. Όταν όμως η βολταιρική κλίση παραμερίζει τις αρχαιολογικές προδιαγραφές και φέρνει ένα πνεύμα φιλελεύθερο και δημοκρατικό, εκπρόσωπο της ελευθερόφρονος ευρωπαϊκής σάτιρας, να δει κατά-

strongly, following their first philhellenic compatriots, and quickly achieve publishing successes which their European counterparts never managed (Stephens, 1835; Colton, 1835). A noteworthy example is Perdicaris (1837-43), a Greek from Veroia, a teacher and the first American consul in Athens, before the arrival of the first official ambassador Tuckerman (1867), whose book is full of social and political commentary.

Britain's interest in the Ionian Islands under her rule is expressed with studies of an anthropo-historico-geographical nature (Ansted, 1863), while travellers produce simultaneously archaeological questions and outstanding records of an economic and ethnographical nature (Vischer, 1857; Buchon, 1841; L. Salvator, 1876). Travel narratives in which critical essays co-exist with philosophical discussion are provoked by a stay in Corfu, although these narratives are unconnected with their authors' professional activities (Ferrer, 1841; Gregorovius, c.1864).

As the Cretan revolution approached (1866-69), the result of a desire for union with Greece, travellers, as well as missions (Scott, 1833-34) and journalistic dashes (Taylor, 1851-52) from the American continent, have left us an inheritance of chorographic studies enriched with linguistic appendix (Spratt, 1851-c.1860), archaeological and epigraphic researches (Perrot, 1857; Thenon, 1857), the botany of the island (Raulin, 1845), and of course the work of the economist R. Pashley, 1834, which constitutes the most complete and fullest narrative about the island, with illustrations, the product of a journey which omitted nothing concerning the island and its people.

Northern Greece and Hellenism under Ottoman rule allowed for indeterminate views, nostalgic responses to the declining picture of the East, and with its population of mixed ethnic groups, it formed most fruitful area for travellers in the 19th century, who, under the cloak of the traveller, extended their interference in archaeological, political, religious, and anthropological questions, and in the emerging political aims in the southern Balkans, with the consequent nationalistic antagonisms (G. Deschamps, Bérard, R. Puaux). They visit monastic centers (Athos, Meteora) with undiminished interest, as of old, but with renewed interest in manuscripts and ecclesiastical heirlooms (Curzon, 1827-41; Burgess, 1834; Best, 1838-39). A notable example is Urquhart (1827-29, 1830, 1834), a former philhellene who participated in the Revolution, represented British interests in the fragile post-revolutionary period and became a turcophile diplomat after his journey through Epirus, Thessaly, Macedonia and Mt. Athos, and who failed completely in his attempt to analyze the relations between the eastern and western way of life. The new field of archaeological investigation with its established methods of research continues: the archaeological journey emerges in the new unknown areas of northern Greece and curiosity about antiquity is joined to a lively interest and deep sympathy for the Greeks who desire union with Greece (Heuzey, 1855-58; Perrot, 1856; Conze, 1858; Dumont, 1868).

Of the hundreds of travellers of the 19th century, all, with very few exceptions, visited or spent considerable periods of time in Constantinople, that city of wonders and political machinations. In a place where Europeans felt like Easterners and where Easterners felt Europeans, the presence of foreigners in the life of the community was as much a matter

ματα την ελληνική πραγματικότητα και να την καυτηριάσει, παραχωρώντας όμως απλόχερα κατάφαση στον λαϊκό πολιτισμό και τον χαρακτήρα των Ελλήνων, τότε, στα πολυσυζητημένα έργα του Edmond About (1852) αντικατοπτρίζονται με θαυμαστό τρόπο τα πολιτικο-κοινωνικά προβλήματα που καταπονούν την οθωνική Ελλάδα.

Σε εκκλησιαστικούς οφείλουμε αξιομνημόνευτα έργα, όπου επανέρχεται ο εικονογραφικός εξαναγκασμός δίπλα σε ιστορήσεις {Wordsworth (1830-32)}, ή τον συνδυασμό περιηγήσεων, βοτανολογικών παρατηρήσεων με επανατοποθετήσεις σχετικές με την ένωση των δυτικών και ανατολικών Εκκλησιών {Michon (1850)}. Οι Αμερικανοί ταξιδιώτες -εκκλησιαστικοί, πολιτικοί, καθηγητές ή δημοσιογράφοι- εισβάλλουν δυναμικά, μετά τους πρώτους φιλλέλληνες συμπολίτες τους, και καταφέρνουν τάχιστα να πετύχουν εκδοτικές επιτυχίες τέτοιες που δεν κατόρθωσε κανένας από τους Ευρωπαίους συνοδοιπόρους τους {Stephens (1835), Colton (1835)}. Αξιοσημείωτη περίπτωση, πριν από τον πρώτο επίσημο πρέσβη Tuckerman (1867), ο Perdikaris (1837-43) -Έλληνας από τη Βέροια, καθηγητής και πρώτος Αμερικανός πρόξενος στην Αθήνα- με αμφιπρόσωπους πολιτικούς και κοινωνικούς σχολιασμούς.

Το ενδιαφέρον της Βρετανίας για τα υποτελή της Ιόνια νησιά εκφράζεται με πραγματείες ανθρωπο-ιστορικο-γεωγραφικού χαρακτήρα {Ansted (1863)}, ενώ ταξιδιώτες καταθέτουν ταυτόχρονα αρχαιολογικά ερωτήματα και έξοχες οικονομικής φύσης και εθνογραφικές καταγραφές {Vischer 1857, (Buchon (1841), L. Salvator (1876))}. Παρά τις διαφορετικές επαγγελματικές τους ιδιότητες δεν αποκλείονται ταξιδιωτικά κείμενα, όπου συνυπάρχουν κριτικά δοκίμια και φιλοσοφικές σκέψεις με αφορμή παραμονή στην Κέρκυρα {Ferrer (1841), Gregorovius (περ. 1864)}.

Η Κρήτη έβαινε προς την Επανάσταση (1866-69) για την πολυπόθητή της ένωση με το ελληνικό κράτος και οι ταξιδιώτες, εκτός από αποστολές {Scott (1833-34)} ή δημοσιογραφικές μετεωρίσεις από την αμερικανική ήπειρο {Taylor (1851-52)} κληροδότησαν χωρογραφική και χωροταξική μελέτη {Spratt (περ. 1851-60)} εμπλουτισμένη με παραρτήματα γλωσσολογικού περιεχομένου, αρχαιολογικές ή επιγραφικές έρευνες {Perrot (1857), Thenon (1857)}, βοτανολογικές ιδιαιτερότητες της νήσου {Raulin (1845)} και φυσικά το έργο του οικονομολόγου R. Pashley (1834), το οποίο και αποτελεί το πιο ολοκληρωμένο και πλήρες ανάγνωσμα, με εικονογράφηση, προϊόν ταξιδιού που δεν ελλείπει σε τίποτα στα περί την νήσο και τους ανθρώπους της.

Ο βορειο-ελλαδικός χώρος και ο ελληνισμός υπό οθωμανική κυριαρχία επέτρεψε απροσδιόριστες βλέψεις, νοσταλγίες στις φθίνουσες εικόνες της Ανατολής και με την πολυσύνθετη εθνολογική ιδιομορφία του απετέλεσε το πιο πρόσφορο έδαφος για να εξαπλώσουν οι ταξιδιώτες του 19ου αι., κάτω από τον επενδύτη του περιηγητή, την ανάμειξη ή τους στις αρχαιολογικές, πολιτικές, θρησκευτικές και ανθρωπολογικές τους αναρωτήσεις και στους νεο-αναφαινόμενους πολιτικούς στόχους στη Νότια Βαλκανική με τις επερχόμενες εθνικιστικές αναμετρήσεις. {G. Deschamps, V. Bérard, R. Puaux}. Με αμείωτο ενδιαφέρον, συνεχιζόμενο από παλαιά αλλά και ανερχόμενο για χειρόγραφα και εκκλησιαστικά κειμήλια αντίστοιχα {Curzon (1837, 1841), Burgess (1834), Best (1838-39)}, προσεγγίζουν τα μοναστικά κέντρα (Μετέωρα, Άθως). Αξιοσημείωτο παράδειγμα αυτό πρώην φιλέλληνα με ενεργό συμμετοχή, που αντανakλά τα βρετανικά συμφέροντα της εύ-

of course as Islam itself. Foreign observers, in text and illustrations, describe with wonder and penetration the active participation of the non-Muslim populations in the life of the city, particularly that of the Greeks, with their renaissance in the quarter of the Fanar. And this without neglecting the fact of their being impressed by all which characterizes the Orient, especially within the beat of a cosmopolitan city: the various nations, the bazaars, the caiques and boatmen, the places of worship, the monuments, the women, and so forth (Walsh, 1830-35 and Allom, 1836-c.1837; Marchebeus, 1833; MacFarlane, 1847-1848; Auldjo, 1833-35; Miss Pardoe, 1835; Slade, 1849-1866). The extremely important political reforms, the decrees of Sultan Abdul Medjid known as 'tanzimat', promulgated to modernize the empire and to forestall foreign intervention, the modernization of the city which co-existed with the traditional way of life, the multi-coloured and multi-cultural population, the unique co-existence of liveliness and suspicion, indolence and activity, which always characterized the life of the city, is displayed in texts which are transformed into pictures (Walsh, 1830-35; Pardoe, 1835-36; Du Camp, 1844; Marmier, 1846; Tchihatcheff, ed. 1866; Slade, 1849-1866; Gautier, 1852; De Amicis, ed. 1877).

During the decade of the 1830s the archaeologist Charles Texier elaborates his *Description géographique, historique et archéologique d'Asie Mineure*, in which all previous comparable but simpler studies culminate. Thus began the gradual advance of travellers into the vast hinterland, journeying at first through the ancient Greek coasts which revealed their secrets, and which are more strongly connected with the search for antiquities rather than with romantic journeys, attracting travellers both for their Hellenistic-Roman past and for their Christian present, expressed by the Seven Churches of Apocalypse (Walsh, 1830-35, and Allom 1836-c.1837; Michaud, 1830-31, and Poujoulat, 1836-38; Arundell, 1833; Marmont, 1835; Carne, 1834; Elliott, 1834-35).

Sir Charles Fellows was more daring and explored Lycia four times (1838, 39, 41, 44), carrying away yet again a large number of antiquities on behalf of the British nation. From this period on travel guides, the most important products of the English conception of travel, helped visitors to the wider areas of the Eastern Mediterranean to orient themselves in the region, explaining how to move about, with pre-selected choices and a ready-made interpretive form (Murray, 1840, 1845, 1854; Baedeker, 1839 et al.).

The discourse and the light of a picture. A historical narrative has no meaning if it simply is limited to a chronicle of events. An image, a means of communication and revelation, a part of the external printed world, as well as the inner world of the artist, is memory's tool for every epoch. Thus History must have its appropriate illustrators. Thus the engraving is brought in to the sphere of the idealistic, and at the same time opportunistic, conception of the world where publishing strategy and convenience, the fashion of the period, and the cultural or artistic trend, are paramount. Pictures were regarded as unique evidence for the history of the area, as well as for evidence of an anthropological nature.

The reconstruction of the place, the chief product of travel, developed from the early panoramic views of cities, with elements of the fantastic (end of the 15th-16th centuries), to illustrations of a cartographic and yet artistic character, a conception which projects

θραυστης μετα-επαναστατικής εποχής: μεταστρέφεται σε τουρκόφιλο διπλωμάτη μετά το ταξίδι του στην Ήπειρο, Θεσσαλία, Μακεδονία και Άγιον Όρος και αποτυγχάνει πλήρως στην ανάλυση των σχέσεων δυτικού και ανατολικού τρόπου ζωής {Urquhart (1827-29, 1830, 1834)}. Το νέο πεδίο αρχαιολογικών αναζητήσεων με τα κατακτημένα επιστημονικά βήματα συνεχίζει με τη γνωστή μέθοδο έρευνας: το αρχαιολογικό ταξίδι, και αναφαίνεται το νέο άγνωστο μεγαλείο του βορειο-ελλαδικού χώρου και η περιέργεια για τα αρχαία συμβαδίζει με το ζωηρό ενδιαφέρον και τη βαθιά συμπάθεια για τον ελληνικό λαό, που επιθυμεί την ένωση {Heuzey (1855-58), Perrot (1856), Conze (1858), Dumont (1868)}.

Από τους εκατοντάδες ταξιδιώτες του 19ου αι. εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις όλοι τους επισκέφθηκαν ή παρέμειναν επί μακρόν στην Κωνσταντινούπολη, πόλη των θαυμάτων και των πολιτικών μηχανορραφιών· και εκεί, όπου οι Ευρωπαίοι ένωσαν Ανατολίτες και οι Ανατολίτες Ευρωπαίοι, η παρουσία ξένων στη ζωή της πολιτείας ήταν τόσο μέρος της παράδοσης, όσο και το ισλάμ. Οι ξένοι παρατηρητές, σε πολλές σελίδες στα έργα τους αλλά και με πληθώρα χαρακτηριστικών, περιέγραψαν με θαυμασμό και διεισδυτικότητα τη δραστήρια συμμετοχή των μη μουσουλμάνων υπηκόων στη ζωή της πόλης και ειδικά των Ελλήνων με τη νέα αναγέννησή τους στους χώρους του Φαναρίου, χωρίς να παραμελούν τον εντυπωσιασμό τους για ό,τι χαρακτήριζε την Ανατολή (εθνότητες, παζάρια, καϊκια και βαρκάρηδες, τεμένη, μνημεία, γυναίκες, κλπ.) και μάλιστα στον ρυθμό μιας κοσμοπολίτισσας πόλης {Walsh (1830-35), Allom (περ. 1836-37), Marchebeus (1833), MacFarlane (1847-1848), Auldjo (1833-35), Miss Pardoe (1835), Slade (1849-66)}. Τα κεφαλαιώδους σημασίας αυτοκρατορικά διατάγματα του σουλτάνου Αμπντούλ Μετζίτ, μεταρρυθμιστικής πολιτικής –γνωστά ως *τανζιμάτ*– με στόχο να εκσυγχρονίσουν την Αυτοκρατορία και να προκαταλάβουν τις ξένες παρεμβάσεις, ο εκσυγχρονισμός της πόλης που συμβίωνε ταυτόχρονα με τον παραδοσιακό τρόπο ζωής, το πολύχρωμο πολυ-πολιτισμικό πλήθος με την κινητικότητα του και η μοναδική συνύπαρξη ζωντάνιας και καχυποψίας, νωχέλειας και δράσης που χαρακτήριζε πάντα τη ζωή της πρωτεύουσας, αναδεικνύονται με γραπτά που μετουσιώνονται σε πίνακες ζωγράφων {Walsh (1830-35), Miss Pardoe (1835-36), Du Camp (1844), Marmier (1846), Tcihatchef (εκδ. 1866), Slade (1849-66), Gautier (1852), DeAmicis (εκδ. 1877)}.

Τη δεκαετία του 1830 ο αρχαιολόγος Charles Texier εκπονεί για πρώτη φορά, ουχί θεωρητικά, και μόνος τελείως τη *Γεωγραφική, Ιστορική και Αρχαιολογική Περιγραφή των Πόλεων και Επαρχιών της Μικράς Ασίας* στεφανώνοντας με το έργο του όλες τις προγενέστερες απλοϊκές παρεμφερείς μελέτες. Αρχίζουν έτσι οι σταδιακές εισχωρήσεις των ταξιδιωτών προς την αχανή ενδοχώρα, ακροβατώντας αρχικά στην αρχαιοελληνική ριζογενή ακτή που ξετύλιγε τα μυστικά της, άρρηκτα συνδεδεμένη περισσότερο με αρχαιοθηρίες παρά με ρομαντικές οδοιπορίες και έλκονσα διπολικά τους ταξιδιώτες μέσα από το υπερχειλίζον ελληνιστικο-ρωμαϊκό παρελθόν της και τις εξέχουσες θέσεις των επτά Εκκλησιών της Αποκάλυψης {Walsh (1830-35), Allom (περ. 1836-37), Michaud (1830-31), Poujoulat (1836-38), Arundell (1833), Marmont (1835), Carne (1834), Elliot (1834-35)}.

Πιο τολμηρός ο Sir Ch. Fellows εξερευνά τετράκις τη Λυκιακή χώρα (1838, 1839, 1841, 1844) κομίζοντας, για άλλη μία φορά υπέρ του βρετανικού κράτους, πλήθος αρχαιοτήτων. Κατ' εξοχήν προϊόν της αντίληψης των Άγγλων κατ' αρχήν για το ταξίδι, οι ταξιδιωτικοί οδηγοί για την ευρύτερη περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου προσανατόλισαν έκτο-

brings forth a topographical description and which serves chiefly military occupations of areas (17th c.). Gradually travel by western Europeans assumes a variety of reasons and purposes, and this occurs with the methods of reproduction as well (18th- beginning of the 19th c.). Modern methods of engraving, new artistic conceptions, the publisher's need for enriching his text with illustrations, the need to provide evidence for excavations and other geophysical studies, and detailed mapping all to supply the rich illustrative treasure which this long period has bequeathed us.

The contributions of the artist-travellers of the 19th century, who at first depict a Greece which forms a timeless, intelligible world, and then slowly begin to impress reality on it – for example the combination of heroic and religious, of the classic and oriental element of the Greek Revolution – and who reveal at last the most impressive pictures of every day life, are very important. The same trend is dominant in the late 19th century, whether the subject of the work focuses on anthropology, philhellenism, orientalism, or that romanticism which prefers tragedy to victory, all subjects which richly nourished the eyes and spirit of the viewer. Europeans owe to these artists the most penetrating display of human behaviour. All the trends and movements of European art are revealed in these works, as well as the generally wider cultural framework.

Artists, at the same time architects or university professors, each with his special art and his preferred subject (buildings, political events, physical environment, human types, excavation finds, and so forth) enriched the iconic representation of the Hellenic world (W. Williams, 1829; Chenavard and Rey, 1843-44; Rottmann, 1834; Latour and de Sinety, 1845; Du Moncel, 1843; Wordsworth, 1840; F. Perilla). Works in which descriptions of monuments are accompanied by drawings look towards the same publishing success, with similar works for ancient Italian cities (Breton, 1859; J. P. Mahaffy).

Constantinople, its charismatic scenic landscape with its physical graces and its monuments, remains, together with the newly emerging areas of Asia Minor, a source of pictorial inspiration, and a place where panoramic views are juxtaposed to themes from the life of the city (Allom, 1836-c.1837; Bartlett, 1836-c.1837; MacFarlane, c.1840; De Amicis, 1877). The Ionian islands, blessed by nature with superbly alternating light, were a rich source of inspiration for artist-travellers. The figure of the much-discussed and productive landscape painter Edward Lear, with his long residence in Greece in mid-century, depicted the Greek landscape with his personal painterly idiom. Without prejudice and with a real interest, he renders the historicity of the place during the post-revolutionary period, combining it with a intense feeling for light.

At this same time, with improvements in chemistry combined with knowledge of physical phenomena, photography enters the picture. In the hands of the user it becomes a gentle weapon – the philosopher's stone of memory – at the moment when illustration is being produced with whatever misleading attitude / position. Only two months after the official birth of photography, in October, 1839, the Acropolis will become the first subject of photographs from Greece, taken by the traveller Lotbinière. In 1851 Maxime Du Camp embraces the new tool and brings back the first calotypes from his journey to the Levant.

τε βοηθητικά τους επισκέπτες στον χώρο, αλλά και σηματοδότησαν τον τρόπο διακίνησης των περιηγητών με προκατασκευασμένες επιλογές και έτοιμο ερμηνευτικό σχήμα {Murray (1840, 1845, 1854), Baedeker (1839) κ.εξ}.

Με τον λόγο και το φως της εικόνας. Η ιστορική αφήγηση δεν έχει νόημα αν απλά περιορίζεται σ' ένα χρονικό γεγονός. Η εικόνα, μέσο επικοινωνίας και αποκάλυψης, μέρος του εξωτερικού χώρου του αποτυπωμένου αλλά και του εσωτερικού κόσμου του καλλιτέχνη είναι ένα εργαλείο μνήμης για κάθε εποχή. Έτσι η Ιστορία πρέπει να έχει και τους κατάλληλους εικονογράφους της. Το χαρακτηριστικό λοιπόν εντάσσεται στη σφαίρα μιας ιδεαλιστικής αλλά και καιροσκοπικής αντίληψης του κόσμου, όπου υπερισχύουν η εκδοτική στρατηγική και σκοπιμότητα, ο συρμός της εποχής, το πολιτιστικό ή καλλιτεχνικό ρεύμα. Το χαρακτηριστικό αντιμετωπίστηκε σαν τεκμήριο μοναδικό για την ιστορία του χώρου, αλλά και για ανθρωπολογικού τύπου τεκμήρια.

Η αναπαράσταση του χώρου, κύριο προϊόν του περιηγητισμού, πέρασε από τις πρώιμες πανοραμικές απόψεις πόλεων, με εύλογα στοιχεία του φανταστικού (τέλος 15ου-16ου αι.), στις απεικονίσεις με χαρτογραφικό και ζωγραφικό συγχρόνως χαρακτήρα: αντίληψη που προβάλλει την τοπογραφική καταγραφή που υπηρετεί κυρίως και τη στρατιωτική κατάκτηση των χώρων (17ος αι.). Βαθμιαία μία πολυφωνία εισχωρεί στους λόγους και στόχους ταξιδιού των Δυτικοευρωπαίων ταξιδιωτών αλλά και στις μεθόδους αναπαράστασης (18ος - αρχές 19ου αι.). Η εξελιγμένη τεχνική χαρακτηριστική, οι νέες εικαστικές αντιλήψεις, η εκδοτική ανάγκη εμπλουτισμού του κειμένου με εικόνες, η τεκμηρίωση ανασκαφικών και άλλων γεωφυσικών μελετών και οι λεπτομερείς χαρτογραφήσεις αλληλοτροφοδοτούν τον πλούσιο εικονογραφικό θησαυρό που μας κληροδότησε η μακρόχρονη αυτή περίοδος.

Μεγάλη είναι η συνδρομή των ζωγράφων-περιηγητών τον 19ο αι., οι οποίοι αναπαρέστησαν μία Ελλάδα, που ήταν στην αρχή ένας άχρονος νοητός κόσμος και σιγά σιγά αποτυπώνοντας την πραγματικότητα –όπως ο συνδυασμός ηρωϊκού- θρησκευτικού, κλασικού και ανατολίτικου στοιχείου της Ελληνικής Επανάστασης– ξεδίπλωσαν τελικά τις πιο εντυπωσιακές εικόνες της καθημερινής ζωής. Η ίδια τάση κυριαρχεί και στον όψιμο ή και ώριμο 19ο αιώνα, είτε το επίκεντρο στη θεματική των χαρακτηριστικών είναι το ανθρωπολογικό ενδιαφέρον, είτε το φιλελληνικό πνεύμα, είτε η ρομαντική διάθεση που προτιμά τις τραγωδίες από τις νίκες, είτε ο οριενταλισμός: θεματογραφία που πλουσιοπάροχα έθρεψε τ' όμματα και τα πνεύματα θεατών. Στους ζωγράφους οφείλουν οι Ευρωπαίοι την πιο διεισδυτική παρουσίαση των ανθρώπινων συμπεριφορών. Στα έργα αυτά αποκαλύπτονται και όλες οι τάσεις και τα ρεύματα της Ευρώπης στον καλλιτεχνικό αλλά και τον ευρύτερο γενικά χώρο του πνεύματος.

Ζωγράφοι, μπορεί ταυτόχρονα αρχιτέκτονες ή καθηγητές, καθένas με την ιδιαιτερότητα της τέχνης του και των προτιμητέων θεμάτων (κτήρια, πολιτικά γεγονότα, φυσικό περιβάλλον, ανθρώπινοι τύποι, ανασκαφικά ευρήματα κλπ.), εμπλούτισαν την εικαστική αναπαράσταση του ελλαδικού χώρου {W. Williams (1829), Chenavart, Rey (1843-44), Rottmann (1834), Latour, De Sinety (1845), Du Moncel (1843), Wordsworth 1840, F. Perilla}. Έργα όπου οι περιγραφές των μνημείων των Αθηνών συνοδεύονται από σχέδια αποβλέπουν στην ίδια εκδοτική επιτυχία με προγενέστερα παρόμοια για ιταλικές αρχαίες πόλεις {Breton (1859), J. P. Mahaffy}.

The new method of reproduction with its significant contribution of reading the truth and its recognition of an historic moment, co-exists with the 19th c. romantic, neo-classical and graphic compositions produced by lithography. At first the techniques of photography also form the method of lithography reproduction, unavoidably bowing to the weakness of engraving. With surprising speed with foretells the future of this art, there begin to creep into this dry objective picture taking which was introduced as an unexpectedly valuable heirloom of history, prototype subjects: antiquities, landscapes, human types, all products of travels (Gautier, 1854; Normand, 1852; Bedford, 1862; Bayet, c.1870; Bonfils, c.1870; Fr. Boissonnas).

Having in fact travelled in lands which carry the burden of their past, the wreckage of so many wars, and yet filled with the unbelievable reanimating force of redefinition, the travellers of the 19th and the beginning of the 20th centuries try to remain optimistic, responsible, vindictory, with impressive knowledge of their contemporary subjects, little politicians who discuss and listen, write and publish. They mix simple views with mature deductions, political positions with dreamy narratives. Their books are full of unanswered questions, mostly due to the incapacity of man to accept the power of nature, as well as the unbelievably destructive or self-interested dynamic of war. They penetrate nature or they allow nature to penetrate their thoughts and feelings, to cross through them until they can render it not only with pictures, but with words. The deep need for approximation is overshadowed by the weight of the historic past. Previous books shaped Antiquity, now the archaeological areas and locations exist, each with its own special quality. The complexity of politics and diplomacy is deceptive as protection, while daily life is rendered almost in relief, with innumerable pragmatic elements. At last both personal vision and recreation are expressed within the concept of travelling.

The phenomenon of travel. Travel towards the Greek world, following its 'simplicity' in the 15th century, moved through the 'confusion' of theoretical knowledge and the bombardment of ideas of the 16th century to the 'anxiety' and the promised wealth of the 17th century. The 18th century is signalized by the greed and the strivings which the search for antiquities launched on the one hand and by the 'arrogance' of the Enlightenment on the other. The travel phenomenon of the 19th century leads to scientific and specialized classification and culminates in political involvement, the cost of which is born solely by the human element and its creations, and which of course marks the physical landscape itself.

The factors. Let us note some of the factors which in the end shaped the long journey of Europe towards the Greek world. One of these factors is diachronic with variations: the reality of Orthodoxy. At first this disturbs European travellers, and they consider it to be a cause of evil, then they subject it to theological analysis, link it to antiquity, merge it with the population and the landscape, and finally they slowly conclude that they must confront it as an object of scientific study which leads them in the end to the Byzantine monuments.

The second factor emerges and expands, at some times with catastrophic, and at others, with positive results: the worship, the mania, and the search for antiquities affected

Η Κωνσταντινούπολη με το χαρισματικό σκηνικό τοπίο, που συνέθεταν οι φυσικές χάρες αλλά και τα μνημεία της, παραμένει μαζί με τους νεο-αναδυόμενους χώρους της Μικράς Ασίας πηγή εικαστικής έμπνευσης και χώρος όπου οι πανοραμικές απόψεις συναγωνίζονται επιμέρους θέματα από τη ζωή της πόλης (Allom (περ. 1836-37), Bartlett (περ. 1836-37), MacFarlane (περ. 1840), De Amicis (1877)). Τα Ιόνια νησιά, ευνοημένα από τη φύση με εναλλαγές και υπέροχο για τους Ευρωπαίους φως, απετέλεσαν πλούσια πηγή έμπνευσης για τους ζωγράφους-ταξιδευτές. Η πολυσυζητημένη και παραγωγικότητα μορφή του τοπιογράφου Edward Lear, με μακροχρόνια παραμονή στον ελλαδικό χώρο στα μέσα του αιώνα, απεικόνισε με το προσωπικό ζωγραφικό του ιδίωμα το ελληνικό τοπίο, χωρίς προκαταλήψεις, με ειλικρινές ενδιαφέρον και απέδωσε την ιστορικότητα του χώρου στη μεταβατική μετα-επαναστατική περίοδο συνταιριασμένη με την υψηλή αίσθηση του φωτός.

Τότε ακριβώς, βελτιώνοντας το χημικό μέρος και συνδυάζοντάς το με τις γνώσεις των φυσικών φαινομένων, αρχίζει και το φως να γράφει με τη νεότερη τεχνική: εισβάλλει η φωτογραφία. Στα χέρια του χρήστη γίνεται το ευγενές όπλο –η φιλοσοφική λίθος της μνήμης– την ίδια στιγμή που παράγεται και το χαρακτηριστικό με την όποια παραπλανητική του διάθεση/θέση. Δύο μόλις μήνες μετά την επίσημη γέννηση της φωτογραφίας, τον Οκτώβριο του 1839, η Ακρόπολη των Αθηνών θα αποτελέσει τις πρώτες φωτογραφικές εικόνες από την Ελλάδα, λήψεις του ταξιδιώτη Lotbinière. Το 1851 ο Maxime DuCamp ενστερνίζεται το νεότερο εργαλείο και φέρνει τις πρώτες καλοτυπίες από το ταξίδι του στην Ανατολή. Το πρωτότυπο μέσο αναπαραγωγής, με τη σημαντική συμβολή στην ανάγνωση της αλήθειας και τη γνωριμία μιας ιστορικής στιγμής, συνυπάρχει με τις φλύαρες, ρομαντικές, νεο-κλασικιστικές ή και γραφικές συνθέσεις λιθογραφίας του 19ου αι. από τις τεχνικές της οποίας δανείζεται αρχικά και τη μέθοδο αναπαραγωγής, υποκύπτοντας αναπόφευκτα και στις αδυναμίες της χάραξης. Με εκπληκτική ταχύτητα που προμηνύει και τα μέλλοντα της τεχνικής/τέχνης αυτής, στη στεγνή αυτή αντικειμενική λήψη που κατατέθηκε ως ανέλπιστο πολυτιμότεο κειμήλιο της ιστορίας, παρεισφρέουν πρωτότυπα θέματα ή λήψεις –αρχαιότητες, τοπία, ανθρώπινοι τύποι– κατ' εξοχήν προϊόντα ταξιδιών (Gautier (1854), Normand (1851), Bedford (1862), Bayet (περ. 1870), Bonfils (περ. 1870), Fr. Boissonas).

Έχοντας πραγματικά πορευτεί σε χώρους που φέρουν το βάρος του παρελθόντος τους και για μία ακόμη φορά το ρημαδιό τόσων πολέμων και την απίστευτη αναζωογόνα δύναμη του επαναπροσδιορισμού, οι ταξιδιώτες του 19ου αι. και των αρχών του 20ού προσπαθούν να σταθούν αισιόδοξοι, υπεύθυνοι, απολογητικοί, με εντυπωσιακές γνώσεις για τα σύγχρονα τους θέματα, μικροί πολιτικοί που συνομιλούν και ακούνε, γράφουν και διαδίδουν. Αναμειγνύουν απλοϊκές απόψεις με μεστά πορίσματα, πολιτικές θέσεις με ονειροπόλες αφηγήσεις. Τα κείμενά τους είναι κατάμεστα από ερωτήματα αναπάντητα, περισσότερο από την αδυναμία του ανθρώπου να αποδεχτεί της δυναμική της φύσης αλλά και την απίστευτη καταστροφική ή συμφεροντολογική δυναμική του πολέμου. Εισχωρούν στη φύση ή αφήνουν τη φύση να εισχωρήσει στη σκέψη και στα συναισθήματά τους, να τους διαπερνά, έως ότου να την αποδώσουν όχι μόνο με εικόνες αλλά και με λόγια· η βαθιά ανάγκη προσέγγισης επισκιάζεται από το βάρος του ιστορικού παρελθόντος. Τα προγενέστερα κείμενα μορφοποίησαν την Αρχαιότητα, τώρα υπάρχουν οι αρχαιολογικοί χώροι και τοποθεσίες, καθένas με

every area of the Greek world under the constellations of glory, of memory, of the mirage, as from an unending Pandora's box, in which the final hope was that all this was in aid of independence and emancipation.

We perceive daily Greek life as a third factor which follows a course parallel with each of the movements of the travellers: at first it appears only as 'religious diversity', then as a form of peculiarity, focusing mainly on female costume and behaviour. Afterwards these formless attitudes began to take on shape, and contemporary Greeks, after their vague connection with their classic ancestors, took their place in the course of events with all their surrounding tragedies and hopes.

Finally, with the constantly interfering attitudes and the political rivalries of Europe with regard to the Eastern question, the involvement and participation of travellers in the diplomatic arena constitutes them also responsible for the course of contemporary Hellenism and wherever it runs aground.

After the monuments and the people, which move together through travel literature, the essence of the place stands out, the grandeur of the Aegean Archipelago and the variegated hinterland, the unhealed wounded landscape. However, the most valuable charm of Greekness is that primordial beauty of absolute necessities, and the harmonious co-existence of opposites: reality and dream in a magical and unrivalled proportion which real travellers still search for.

Ioli Vingopoulou, Ph.D.

την ιδιαιτερότητά του. Η διαπλεκόμενη πολιτική και διπλωματία πλανάται ως σκέπη, ενώ ο καθημερινός βίος αποδίδεται σχεδόν ανάγλυφος με πλήθος πραγματολογικών στοιχείων. Τέλος, το προσωπικό όραμα και η ψυχαγωγία εκφράζονται μέσα από το ταξιδεύειν.

Το ταξιδιωτικό ρεύμα. Το ταξιδιωτικό ρεύμα προς τον ελληνικό κόσμο, μετά την «απλοϊκότητά» του του 15ου αι. οδηγήθηκε, μέσα από την «ακαταστασία» των θεωρητικών γνώσεων και τον βομβαρδισμό των εντυπώσεων του 16ου αιώνα στην «αδημονία» και στον υποσχόμενο πλούτο του 17ου αι. Μαζί με την απληστία και την παρόρμηση που εξακόντισαν η αρχαιολατρία αφενός και η «υπεροψία» της γνώσης του Διαφωτισμού αφετέρου τον 18ο αι., το ταξιδιωτικό ρεύμα τον 19ο αι. κατέληξε στην επιστημονική και εξειδικευμένη κατάταξη και κορυφώθηκε στην πολιτική εμπλοκή, το κόστος των οποίων βάρυνε αποκλειστικά το ανθρώπινο δυναμικό και τα δημιουργήματά του και συνακόλουθα τον ίδιο τον φυσικό χώρο.

Οι συντεταγμένες. Τέλος, καταθέτω μερικές συντεταγμένες που τελικά διαμόρφωσαν το μακρύ ταξίδι των Δυτικών προς τον ελληνικό κόσμο. Η μία, διαχρονική με παραλλαγές: η ορθόδοξη πραγματικότητα, η οποία στην αρχή τους ενοχλεί, την κατακρίνουν ως αιτία κακών, ύστερα την αναλύουν θεολογικά, τη συνδέουν με την αρχαιότητα, την ενοποιούν με τους ανθρώπους και το τοπίο και καταλήγουν στο τέλος, αργά πια, να την αντιμετωπίσουν ως αντικείμενο επιστημονικής μελέτης η οποία και τους οδηγεί στην προσέγγιση και των μνημείων του Βυζαντίου.

Η δεύτερη συντεταγμένη αναδύθηκε και υπερχείλισε άλλοτε καταστροφικά και άλλοτε με θετικά αποτελέσματα: Η αρχαιολατρία-αρχαιομανία-αρχαιοθηρία ύψωσαν κάθε περριοχή του ελληνικού κόσμου στον αστερισμό της δόξας, της μνήμης, της ονειρικής σχέσης, σε ανεξάντλητο κουτί της Πανδώρας, όπου η εναπομείνασα ελπίδα δεν ήταν παρά ότι όλα αυτά θα ήταν προς καλό της χειραφέτησης και ανεξαρτησίας.

Σαν τρίτη συντεταγμένη βλέπουμε τον καθημερινό ελληνικό βίο που ακολούθησε μία παράλληλη πορεία με τις εκάστοτε τροχιές των ταξιδιωτών: στην αρχή εντοπισμένος μόνο στις «αποκλίσεις της πίστης», τις παραδοξότητες και τις γυναικείες κυρίως ενδυματολογικές συνήθειες και συμπεριφορές. Ακολουθώντας, οι διάχυτες διαθέσεις μορφοποιήθηκαν και οι σύγχρονοι Έλληνες πήραν μετά από την αιωρούμενη σύνδεσή τους με τους αρχαίους προγόνους τους μία θέση στην επικαιρότητα με όλες τις τραγικές και ελπιδοφόρες περιβάλλουσές της.

Τέλος, και όχι άμοιρη της αιώνιας επεμβατικής διάθεσης και της πολιτικής αντιπαλότητας στην Ευρώπη για το αέναο Ανατολικό Ζήτημα, η δορυφορική συμμετοχή και εμπλοκή των ταξιδιωτών στο διπλωματικό τοπίο, τους καθιστά και αυτούς υπεύθυνους για την πλεύση του νεότερου ελληνισμού απ' όποια μεριά και αν την προσαράξει κανείς.

Τελικά, μετά τα μνημεία και τους ανθρώπους, που συμπορεύτηκαν σε σπουδαιότητα στα ταξιδιωτικά κείμενα, επιπλέει το ουσιώδες του χώρου, η μεγαλοσύνη του Αιγαίου Αρχιπελάγους και της πολυτοίκιλης ενδοχώρας, το αθεράπευτα, κάθε φορά από κάτω, πληγωμένο τοπίο. Όμως η πιο ακριβή χάρη της ελληνικής ταυτότητας είναι αυτή η αρχέγονη ομορφιά των απολύτως αναγκαίων και η αρμονική συνύπαρξη των αντιθέτων: πραγματικότητα και όνειρο σε μια αξεπέραστη μαγευτική δοσολογία, την οποία και αναζητούν οι πραγματικοί ακόμα ταξιδιώτες.

*Ιόλη Βιγγοπούλου
Ιστορικός-Ερευνήτρια Κ.Ν.Ε./Ε.Ι.Ε.*